

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra ruského jazyka a literatury

Bakalářská práce

Historie a současnost ruského cirkusu

(The history and the present of Russian circus)

Vypracovala: Natalie Golovchenko
Vedoucí práce: doc. PaedDr. Zdeňka Matyušová, Ph.D.

České Budějovice 2015

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice, 13. dubna 2015

Natalie Golovchenko

.....

Poděkování

Chtěla bych poděkovat vedoucí mé bakalářské práce doc. PaedDr. Zdeňce Matyušové, Ph. D., za poskytnuté konzultace, doporučení, cenné rady, jež byly velmi přínosné a dopomohly ke zpracování této práce a hlavně za ochotu a trpělivost.

Oddělení ruského jazyka a literatury

Pedagogická fakulta, Jihočeská univerzita, České Budějovice

Historie a současnost ruského cirkusu

Tématem mé bakalářské práce je ruský cirkus, jeho historie, vývoj a současnost. V této práci jsou popsáni významní představitelé ruského cirkusu, kteří výrazným způsobem přispěli k jeho rozvoji. Cílem mé bakalářské práce je nahlédnutí do dějin ruského cirkusového umění a přiblížení tématu čtenářům.

Začátek je věnován vzniku cirkusu, úplným základům tohoto uměleckého směru. V dalších částech jsou popsány etapy vývoje ruského cirkusu, různé kultury, které ovlivnily jeho rozvoj, různé zajímavé vlivné cirkusové osobnosti a také se v této práci dočteme o vzniku první cirkusové školy. Bylo ovšem nutné zmínit i problémy dnešní doby spojené s cirkusem, kterých bohužel není málo. Dále zde nalezneme krátký popis pěti nejslavnějších kamenných cirkusů v Rusku. Konec mé práce je věnován neznámějším ruským cirkusovým dynastiím a světoznámým ruským klaunům.

Součástí práce jsou přílohy zahrnující fotografie odpovídající tématům bakalářské práce.

Vedoucí práce: doc. PaedDr. Zdeňka Matyušová, Ph.D.

The Department of Russian language and literature

Faculty of Education, University of South Bohemia, České Budějovice

**The history and the present of Russian
circus**

The subject of my work is Russian circus, its history, development and the present. The most important representatives of Russian circus, who significantly contributed to its development, are described in this thesis. The aim of this work is to take a look at the history of the Russian circus arts and to approach this topic to readers.

The beginning of this work is dedicated to the creation of the circus, the very basics of this art direction. In the next sections I describe the main stages of evolution of the Russian circus, different cultures that influenced its development, various interesting influential circus personalities as well as the origin of the first circus school. However, it was necessary to mention the problems which Russian circus faces nowadays. Unfortunately there are a lot of them. We'll also find a brief description of the five most famous stone circuses in Russia. The final part of my work is dedicated to the most famous Russian circus dynasties and the world famous Russian clowns.

The supplements include photos matching themes of the thesis.

Head of thesis: doc. PaedDr. Zdeňka Matyušová, Ph.D.

OBSAH

I.	Úvod.....	8
I. (i)	Vznik a formování cirkusu jako druhu umění.....	9
I. (ii)	Ruský cirkus: počátky historie.....	9
1.	Folklorní tradice ruského cirkusu.....	10
1.1	Skomorochové a cirkusová zábava.....	10
1.1.1	Pojem "skomoroch", jeho význam a původ.....	10
1.1.2	Cirkusový repertoár skomorochů.....	11
1.1.3	Dochované texty o skomoroších a první významní umělci.....	12
1.1.4	Tradice skomorochů a jejich vliv na vznik ruského cirkusu.....	12
1.1.5	Jiná cirkusová zábava za dob skomorochů.....	12
1.2	Jarmareční veselohra („balagan“) a začátky cirkusu.....	13
1.2.1	"Balagánová" zábava.....	13
1.2.2	"Balagánový" dědeček - prototyp moderního klauna.....	14
2.	Cirkusy v Rusku v devatenáctém století.....	15
2.1	Vliv evropských umělců na vývoj cirkusu v Rusku.....	15
2.2	Cirkus "Imperátorského ředitelství".....	17
2.3	Cirkus „Na Fontance“ (cirkus Gaetano Ciniselli).....	17
2.4	Cirkus Alberta Salamonského.....	19
2.5	Cirkusy Truzzi.....	20
2.6	Amatérský cirkus Petra Krutikovova.....	21
2.7	Ruský cirkus bratrů Nikitinových.....	23
3.	Ruský cirkus v letech 1900 až 1917.....	25
3.1	Vliv východní kultury na rozvoj ruského cirkusu.....	25
4.	Sovětský cirkus.....	27
4.1	Rozvoj ruského cirkusu po roce 1917.....	27
4.2	Sovětský cirkus na mezinárodní scéně.....	29

4.3 Založení první sovětské cirkusové školy.....	30
5. Ruský cirkus po rozpadu SSSR.....	30
5.1 Problémy současného ruského cirkusu.....	30
6. „Kamenné“ cirkusy v Rusku.....	32
7. Ruské cirkusové dynastie.....	35
7.1. Dynastie Durovových.....	35
7.2. Dynastie, kde se rodí hvězdy – Zapašnyje.....	37
7.3. Emil Kio a jeho cirkusová dynastie.....	39
7.4. Dynastie Filatovových.....	41
7.5. Dynastie džigitů (jezdců) Kantěmírovových.....	42
8. Slavní ruští klauni.....	44
8.1 „Karandaš“ (česky Tužka).....	44
8.2 Oleg Popov aneb „slunečný“ klaun.....	46
8.3. Jurij Nikulin - Klaun s velkým „K“.....	48
Závěr.....	50
Резюме.....	51
Bibliografie.....	53
Dokumentární přílohy.....	56

I. Úvod

Když se malým dětem sdělí, že přijede do města cirkus, oči se jim rozzáří radostí. Není divu, můžou se přeci těšit na různá šikovná zvířátka, která dělají neskutečně parádní kousky. Třeba takový africký slon, který stojí na zadních nohách, je úžasná podívaná. A co třeba opička, která dělá kotrmelce a stojky, nebo medvědi tančící tango a dokonce tygři, kteří proskakují ohnivým kruhem. No a pochopitelně nesmíme zapomenout na různá nevídaná koňská a psí čísla. Zvířátka však tahle skvělá podívaná zdaleka nekončí. Můžeme se také těšit na legrační klauny, na šikovné akrobaty a provazochodce či na kouzelníky a polykače ohně. Tak to je cirkus jak ho všichni známe.

Málokdo v dnešní době ale ví, že pojem cirkus sahá daleko za drezuru zvířat či úchvatné akrobatické kousky. A právě počátky, historie, cirkus jako takový a hlavně významné ruské cirkusy, klauny a mnoho dalších zajímavých informací zahrnuje tato bakalářská práce. Pootvívá bránu do světa umění, do kterého cirkus bezesporu patří a zároveň rozšiřuje kulturní znalosti. Neboť i cirkusová prkna znamenají svět.

I. (i) Vznik a formování cirkusu jako druhu umění

Cirkus patří k jednomu z nejstarších druhů umění. Stejně jako divadlo, tak i cirkus vznikl z práce, rituálů a válečné činnosti lidí. Počátky moderního cirkusu sahají až do dob před více než tisíci lety.

Původ cirkusového umění můžeme hledat na poutích ve středověkých městech, v jezdeckých školách, na veletrzích a festivalech. Od svého vzniku se cirkus zaměřoval na demokratické publikum a využíval zkušenosti lidových slavností. Tam, kde se shromažďovali lidé, byli umělci, kteří bavili ostatní, a to především předváděním různých triků. Takovým lidem se v západní Evropě říkalo histrión¹ a kejklíř, v Rusku to byl klaun a ve střední Asii takzvaný „dorboz“. Díky častým představením mezi diváky moderní cirkus zdědil kruhovou arénu. A samotné slovo „cirkus“ pochází z latinského „circus“, což znamená kruh.

I. (ii) Ruský cirkus: začátek a historie

Začátky dějin ruského cirkusu sahají až do dávné minulosti - cirkus pochází ještě z dob Kyjevské Rusi. Ve staré literatuře lze nalézt mnoho odkazů na potulné herce, akrobaty, průvodce cvičených medvědů a další průkopníky cirkusového umění.

V průběhu celé své tisícileté éry byl cirkus v Rusku považován za jeden z nejoblíbenějších druhů všech uměleckých forem. I v době surového politického teroru ve 30-40 letech minulého století, kdy všechny druhy umění protrpěly strašné ztráty, nejlepší divadla se zavírala, nejlepší umělci se ztráceli, cirkus získával na síle a vzkvětal.

Nicméně i přes pozoruhodnou popularitu a poptávku po cirkuse v Rusku se dá konstatovat, že tento fenomén ruské kultury je dosud neprozkoumaný, hlavně kvůli nedostatku teoretických prací a studií na téma cirkus a cirkusové umění jako fenomenální jev. Důkladným a komplexním studiím cirkusu jakožto objektu nehmotného kulturního dědictví se věnují mnozí moderní učenci. Cirkus totiž dodnes zůstává téměř nejbíve neprobádaným tématem ruské kultury.

¹ pozn. histrión = herec, komediant

1. Folklorní tradice ruského cirkusu

1.1 Skomorochové a cirkusová zábava

1.1.1. Pojem "skomoroch", jeho význam a původ

Vznik ruských "skomorochů" neboli potulných herců je spojený s pohanskými obřady. Pojem "skomoroch" je obecný název, už za starých časů totiž slovo "skomoroch" neznamenovalo jenom jedno povolání, ale řadu různých řemesel - byli to třeba hudebníci, zpěváci, kouzelníci, akrobati. Umění skomorochů bylo velmi blízké k čarodějnictví a připomínalo rituální slavnosti. Skomoroch byl dříve přirovnáván ke sloům *čaroděj*, *čarodějnice*, *kouzelník*. Skomorochové jakožto zástupci pohanských kultů prováděli různé pohanské rituály spojené třeba s rituálním smíchem, který prý měl pozitivní vliv na úrodnost půdy a plodnost zvířat a lidí. Na základě dávných pohanských rituálů se skomorochové účastnili jak pohřbů a zádušních mší (za starých časů se smuteční obřady prováděly s tancem a hrami), tak i svatebních průvodů. Tyto obřady byly vždy doprovázeny hudbou a zpěvem a hudebníci byly velmi váženými a oblíbenými lidmi.

Jsou známy různé teorie o původu skomorochů. Nejpravděpodobněji pocházejí ze zahraničí. Do Ruska přicházeli umělci různých národů, například němečtí „Spielmanni“ nebo byzantští "klauni" a přinášeli sem tento druh umění. Existují ale i zastánci teorie, že skomorochové vzešli přímo z Ruska a že tento druh umění vznikl přímo tam. Například ruský revolucionář Morozov zakládá svou teorii na tom, že zahraniční umělci, kteří přicházeli do Kyjevské Rusi bez znalosti jazyka a způsobu života, nemohli jen tak proniknout do života místních lidí a vytvářet správnou atmosféru slavností a obřadů, takže původ skomorochů musel vzejít přímo od ruských umělců.

První zmínky o skomorochích můžeme najít již v roce 583 n. l., kdy se byzantský kronikář Teofan zmiňuje o třech Slovanech, kteří byli zajati Řeky „*без всяких железных доспехов, с одними только гусями*“ [neměli žádné pancíře, našli jsme u nich pouze harfy].² A tak se zdá, že v tomto období toulaví muzikanti a skomorochové ještě nebyli moc populární, ale již existovali. Avšak už v 11. století se začínají informace o vystoupeních skomorochů objevovat celkem často.

Velkolepým památkem, který zachycuje činnost skomorochů, jsou fresky pravoslavného chrámu svaté Žofie v Kyjevě, který byl postaven v roce 1037. Fresky, které zdobí schodiště, představují vystoupení skomorochů. Scéna ukazuje dva bojovníky, kteří

² Grekov, B.: Kultura Kijevské Rusi. Moskva, 1944, str. 43.

předvádějí zápas, hudebníky hrající na dvě dlouhé trubky, banduru, domru a na harfu. Dva další tančí, přičemž jeden z tanečníků se doprovází na flétnu, malý chlapec leze na tyč, herci jsou oblečeni v tunikách a dále jsou tam zobrazeni krotitelé medvědů a lvů.

Rychlý rozvoj umění a kultury ve starém Rusku byl přerušen invazí Tatarů. Ale skomorochové nejen že tatarské jho přežili, ale v průběhu té hrozné doby svou práci naopak ještě rozšířili. Na různých starobyklých slavnostech hráli mladí vesničtí chlapci ve všelijakých oblecích, například v obleku medvěda, vlka, lišky nebo i staré báby. Církev ale ve svých kázáních vystupovala proti takovýmto umělcům, tvrdila, že zábava odvrací lidi od modlitby a hrozila umělcům a jejich posluchačům hroznými tresty. K výraznějšímu rozkvětu umělecké tvorby skomorochů dochází ve druhé polovině 16. století.

1.1.2 Cirkusový repertoár skomorochů

Tato část práce je zaměřená pouze na ty fenomény skomorochů, které mají blízko k cirkusu a mohly se podílet na jeho vzniku a formování. V polovině 17. století se už totiž v Rusku předvádělo hodně prvků cirkusového umění a jejich provedení se neustále zlepšovalo.

Slovo *hrát*, které se často používalo ve spojení se skomorochy, znamená v ruštině světlo, životaschopnost. V každodenním životě slovo *hra* také znamenalo radost ze života – říkali *hrát svatbu*, *hraje mladé víno*. A když vystoupení skomorochů nazývali hrou, znamenalo to, že byli skomorochové pro lidi svátkem. Skomorochové často hráli vtipné scénky, které byly většinou založeny na stejném principu - jeden z účastníků předstíral hluchého nebo hloupého a zkresloval slova svého partnera. Skomorochové milovali obleky. Obzvláště rádi se oblékali do kůže, zejména medvědí. Tento zvyk přišel ještě z dob pohanství, kdy medvěd byl symbolem hojnosti a plodnosti. Věřilo se, že pokud si žena zatančí s medvědem o masopustu, pak bude mít zcela jistě brzo děti. Skomorochové také rádi hráli na různé lidové nástroje a tančili. Velice populárním bylo cvičení medvědů. Medvědi hojně obývali ruské lesy a chytat je bylo poměrně lehké a trénovat medvědy bylo mnohem jednodušší než ostatní divoká zvířata. Medvěd stojící na zadních nohách připomínal člověka a poskytoval tím pádem velké možnosti pro různé alegorie a vtipy. Takové představení bylo vždy doprovázeno satirickými narážkami. Velmi rozšířeným bylo u skomorochů také napodobování zvuků, někdy vystupovaly celé sbory, které napodobovaly ptačí zpěv.

1.1.3. Dochované texty o skomoroších a první významní umělci

Co se týče dalších zajímavých informací, bohužel neexistují téměř žádné dochované texty a spisy týkající se vystoupení skomorošů v 15., 16. a 17. století - v té době je nikdo nezaznamenával. Jakoby literatura o skomoroších těch dob zmizela beze stopy, proto toho víme tak málo. Ale s využitím pozdějších textů z 18. a 19. století jsme si apsoň přibližně dokázali představit, co dělali a jakými byli skomorošové v té době. Ale dvě jména zřejmě nejslavnějších skomorošů 17. století jsou známa i nám. Jsou jimi Foma a Jerema. Popularita těchto dvou umělců byla tak velká, že je zahrnuli do satirických příběhů 17. století. Ve mnohých starých vtipech a písních se vypráví právě o těchto dvou úžasných postavách. Oba dva i přesto, že hráli většinou hlupáky, moc dobře věděli, co dělají. Byli to rolníci, kteří věděli, že bláznům je vše odpuštěno. V hloupé masce bylo bezpečnější říct pravdu, poukazovat na lidské chyby a celkově na život na zemi. Jak později bude často uváděno právě u cirkusových klaunů - vtip se skrývá pod masku hlouposti.

1.1.4 Tradice skomorošů a jejich vliv na vznik ruského cirkusu

Tradice skomorošů měla významný dopad na rozvoj ruského cirkusu:

- skomorošové byli první, kteří využívali satirický dialog a monolog
- skomorošové spojili výcvik zvířat (medvědů) se satirickým komentářem
- skomorošové předváděli různá akrobatická čísla, žonglování, chůzi na laně

A právě toto je důvod, proč za zdroj ruského cirkusu považujeme právě umění skomorošů. Jejich činnost v sobě obsahuje spolu s divadelními také cirkusové prvky a v dnešní době kousky, které předváděli skomorošové, jsou nedílnou součástí ruského cirkusu.

1.1.5 Jiná cirkusová zábava za dob skomorošů

Car a jeho doprovod v 17. století v Rusku kromě skomorošů dobře znali i další cirkusovou zábavu. V době cara Fjodora (1676 – 1682) v Moskvě existovali lvi, kteří byli chováni ve speciálním lvím dvoře pro štvance a zábavu. V roce 1619 přišel za carem Michailem Fjodorovičem Gregorij Ivanov, který dovezl lva z Persie a spolu s ním sklídl nevídaný úspěch. Byl prvním krotitelem lvů v Rusku. V roce 1625 zase krotitelé slonů ukázali carovi *sloní zábavu*, různá čísla vycvičených indických slonů. Nechyběli také siláci a sportovci. V roce 1634 muž jménem Petr Ivanogorodič bavit cara tím, že nosil kladinu v ústech. Takoví *baviči* byli často nazýváni šašky. Zajímavé také je, že v 17. století kromě skomorošů také začali vystupovat i provazochodci. Vůbec poprvé se o nich mluví v roce

1605, a to ve vyprávěních o slavnostech za vlády Dmitrije Samozvance, tam se mimo jiné uvádějí právě provazochodci. Jejich původ je stále nejasný. Dá se předpokládat, že na začátku chůze na laně byla tak trochu sportovní hra, která vyžadovala od účastníků dovednost a odvahu. V polovině 17. století na dvoře cara Alexeje Michajloviče jako dvorský provazochodec působil Ivan Semjonov Ladygin. Kromě svých vlastních vystoupení prováděl stálý výcvik mladých provazochodců a kejklířů. Je zadokumentováno, že v roce 1637 před carem vystupovalo pět Ladyginových žáků. Celkem často v Rusku předváděli svoje umění provazochodci z východu, zejména z Uzbekistánu a Tádžikistánu. Předváděli ale i jiné kousky, jako vycvičené psy a potkany, techniku akrobacie a žonglování.

1.2 Jarmareční veselohra („balagan“) a začátky cirkusu

1.2.1 „Balaganová“ zábava

Do 17. století se v Rusku neprováděly tradiční městské slavnosti, a proto zůstával po sedm století vývoj ruského cirkusového umění na úrovni toulavých klaunů (skomorochů), které pronásledovala jak církev, tak i světská vláda.

V 18. století, kdy car Petr Veliký začal pracovat na evropeizaci Ruska, se v Petrohradě a v Moskvě začal vyvíjet městský společenský život. Nejvíc se to projevovalo v kultuře a také v rychlém rozvoji cirkusového umění.

Skomoroši jako nezávislý kulturní fenomén ke konci 17. století zcela vymizeli a nahradili je napůl divadelní, napůl cirkusová představení ve stylu veselohry, kterým se říkalo balagan. Vystupovali tam herci, akrobati, gymnasté a kejklíři a představovali svoje umění na veletrzích a slavnostních sešlostech ve všech ruských městech. Od 17. století se staly balagany součástí všech ruských svátků a radovánek.

První vystavěná specializovaná budova pro provozování balaganu je spojena se jménem Petra I. V roce 1700 nechal car v Moskvě postavit dřevěnou budovu, která byla o dva roky později otevřena vystoupením skupiny německých komických herců. Byl to první veřejný *divadelní* cirkus.

Styly balaganových zábav byly různé. Významní byli jezdcí, stojící na dvou (někdy i na čtyřech nebo pěti) koních nebo koně, kteří skákali do ohnivého kruhu, stáli na zadních nohách nebo se ukláněli. Vedle koní ukazovali své umění neméně významní gymnasté a akrobati, k vidění byli ale i siláci, kteří zvedali závaží, žonglovali se železnými koulemi a drželi na ramenou 5-6 osob. Samostatným číslem byla takzvaná „pryz“. Bylo to představení *gumových* lidí, kteří ukazovali zázraky flexibility těla. Další oblíbenou

součástí veřejných vystoupení na balaganech byl takzvaný *Fokus Pokus* neboli program kouzelníků. Zvláštní místa v programu měla vystoupení *všeho nevidaného a exotického*, kde se předváděli obři, trpaslíci, vousaté a tetované ženy, ženy-ryby atd. Ve stáncích zase byly vystaveny těla se dvěma hlavami, mumie egyptských králů, afričtí kanibalové, hadí ženy, *dívka siréna* s rybím ocasem a další podivuhodná stvoření. Car Petr I. dokonce založil v Petrohradu *Muzeum kuriozit*, ve kterém se jako první objevily exponáty zmrzačených lidí konzervovaných v alkoholu. Určitý vliv na formování kultury balaganů v Rusku ve druhé polovině 18. a v první polovině 19. století měly také zahraniční cirkusy. Tyto cirkusy pravidelně přijížděly do Ruska a předváděly zde svá vystoupení na jarmarcích.

Je třeba poznamenat, že v té době v Rusku cirkus, jako samostatný druh umění, ještě neexistoval, nicméně cirkusové prvky byly základem všech balaganových zábav.

Ve dvacátém století ale postupně mizí veřejné lidové festivaly a zábavy a spolu s nimi mizí také balagan. Ale přesto ještě ve 30. letech minulého století bylo možné vidět na trzích mnoha ruských měst dřevěný stánek, ve kterém předváděla svá čísla slavná ruská postavička, loutka Petruška.

Mezi balaganovými umělci se objevovaly i opravdové talenty. Na balaganových slavnostech začínali svoji kariéru takové ruské cirkusové veličiny, jako třeba bratři Durovové, bratři Nikitinové a mnoho dalších. Balagany hrály významnou roli v rozvoji ruského cirkusu a jejich vliv je zřejmý téměř ve všech moderních žánrech cirkusového umění. Byli to právě skomorochové a balagan, které stvořili základy moderního cirkusu a loutkového divadla.

1.2.2 „Balaganový“ dědeček - prototyp moderního klauna

Balaganový dědeček nebo také *lákač* (ten, kdo svolává) byla jedna z nejnápadnějších postav každé ruské slavnosti. Úspěch slavnosti do značné míry závisel na něm a samotný dědeček byl někdy populárnější než celá slavnost. Zpočátku v roli *lákačů* vystupovali jen cizinci. Neuměli jazyk a tak používali pantomimu. Nicméně od 20. let 19. století byli na tyto role už trvale vybíráni ruští baviči. Vybírali se herci, kteří měli talent bavit publikum. Tito „Dědečkové“ se oblékali jako ruští chudí rolníci - vousatý muž v roztrhané zimní pěřové bundě s našitými barevnými záplatami. Často improvizovali a zatahovali publikum do hry. Přesně tak, jak to potom začali dělat i klauni v cirkuse. Je možné tvrdit, že tyto výrazné postavy ruské lidové kultury se staly prototypem moderních cirkusových klaunů.

2. Cirkusy v Rusku v devatenáctém století

2.1. Vliv evropských umělců na vývoj cirkusu v Rusku

Jak již bylo řečeno, tak na konci 18. století neexistoval ještě v Rusku cirkus jako samostatný druh umění. Původně se na ruských veletrzích předváděli hlavně hostující umělci z ciziny - Italové, Francouzi a Němci. Ale postupem času začínali svoje řemeslo předávat ruským žákům, kteří se velmi rychle stali jejich rovnocennými partnery. Tak vzniká první generace ruských cirkusových umělců a komediantů.

Cirkus v dnešní podobě se v Rusku objevil v první polovině 19. století. Toto období historicky spadá do doby vlády cara Mikuláše I. Po smrti Alexandra I. v roce 1825 nastal čas přísných omezení a zákazů. Na trůn přišel Mikuláš I., který se bál lidových povstání a nepokojů, a tak zakázal veškerou zábavu a shromáždění. Lidé se báli otevřeně mluvit, aby se nedostali do nemilostí cara. Na druhou stranu se ale carská vláda snažila prostřednictvím umění ovlivnit společnost a odvést její pozornost od vážných politických problémů. Tímto úkolem byl pověřen i cirkus. Mnoho zahraničních divadelníků bylo zváno do Ruska na turné. V té době byl cirkus v Rusku už natolik populární a rozvíjel se dál tak rychle, že mnoho zahraničních artistů považovalo za velkou čest pracovat v Moskvě a Petrohradu. Po ukončení období smutku po smrti Alexandra I. přijíždí v roce 1825 do Petrohradu Jacques Turnier - žák slavného jezdce a tvůrce anglického cirkusu *Astley*. Byl jedním z prvních cirkusových umělců, kterého si ruská vláda vzala do opatrovnictví. I přes těžké začátky si Turnier později postavil vlastní cirkusovou budovu v Moskvě. Jeho program byl velice zajímavý a zábavný: vystupovali tam akrobaté, klauni, provazochodci a kejklíři. Diváci se tam jen hrnuli.

V polovině devatenáctého století byly v Rusku cirkusy, které bavily hlavně lidi z vyšších vrstev, ale našly se i cirkusy pro obyčejné lidi. Například různorodá vystoupení Karla Bergamesko v centru Moskvy byla dostupná pro všechny a navštěvovalo je hlavně chudé obyvatelstvo. Říkalo se, že na jeho představeních se scházelo až 15 tisíc diváků a to hlavně kvůli velkému počtu lidí z chudších vrstev. Jeho program zahrnoval čísla s vycvičenými koňmi, s akrobaty, s provazochodci a obzvláštní vzrušení vyvolávalo vystoupení siláka Fiandiniho, který mohl najednou zvednout sedm lidí. Louis Selye, vrchní velitel jezdeckého pluku, zase projížděl se svojí obrovskou skupinou (60 lidí) po Petrohradu v elegantním oblečení a na statných koních ukazoval zázraky akrobacie a krocení. A později postavil Selye svoje vlastní cirkusové budovy v Moskvě na Lubjankě a v Petrohradě, nejprve na Admiraltějském náměstí a pak v blízkosti kláštera Alexandra Nevského.

Ale skutečnou revoluci v ruském cirkuse učinil A. Guerra a jeho skupina, která se skládala ze 40 umělců a ve stájích měl až 50 koní. Alexander Guerra (1790-1862) byl členem známé cirkusové skupiny Christophera de Bacha (jezdectví a tance na laně), která tehdy cestovala po celé Evropě. V roce 1845 otevřel Guerra v Petrohradě dřevěný cirkus. Do své skupiny posbíral spoustu opravdových talentů. Poprvé v historii otevřel divákům přístup ke stájím. Ve svém souboru měl hodně krásných jezdkyň - tyto okouzující dívky ladně skákaly na koních přes překážky, stoupaly si na hřbet běžícího koně a ještě u toho ukazovaly spoustu dalších úžasných triků. A co se týče mužů, tak ti také jezdili vestoje na zádech běžícího koně a hráli přitom na hudební nástroje a zpívali písně. Takové triky ještě nikdo nikdy nepředváděl. A mezi vystoupeními jezdců bavili publikum legrační klauni. Jenom pouhý pohled na ně v té době okamžitě rozesmál skoro celé publikum, a když ve svém klaunském obleku začali dělat provazy, kotrmelce, stojky a zesměšňovali jezdce, publikum se válelo smíchy. Do cirkusu se řítily davy lidí a majitel jen profitoval.

Ale netrvalo dlouho a o své publikum se musel Guerra rozdělit s cirkusem Legeara a Cuzenta. Tento cirkus přijel do Petrohradu v roce 1846 a vedle Alexandrinského divadla si postavil cirkusovou budovu. A i přesto, že jejich program nebyl natolik zajímavý a budova cirkusu byla o hodně menší, začali si Legear a Cuzent přetahovat publikum na svou stranu. Interiér v jejich cirkusu totiž připomínal Paříž a představení se neskládalo z jednotlivých čísel, ale představovalo celý příběh, který měl začátek a konec a který byl doprovázen hudbou. Stejně jako u Guerry byli základem programu koně. Představení byla různá. Například *Snídaně na koni* bylo představení, kde si jezdci na záda koní umístili stůl s jídlem, a za jízdy se jedlo, pilo a k tomu se ještě vtipkovalo s publikem. Není tedy divu, že konkurence mezi těmito dvěma cirkusy stoupala, a k tomu všemu se Legearu podařilo přetáhnout od Guerry velice nadaného klauna Louise Viola.

Ruský hrabě Orlov se rozhodl Guerrovi pomoci a daroval mu 200.000 rublů, aby si mohl pozvat z Paříže pár nových umělců a hlavně slavnou tanečnici Carolinu Lojo. Byla to velmi uznávaná tanečnice, dokonce veliký Turgeněv psal o jejím půvabu: „...каждое ее движение, поразительно. В ее исполнении каждый номер превращается в балет“ [Každý její pohyb je dechberoucí a slovy nepopsatelný, v jejím pojetí se jezdecké číslo mění v opravdový balet.]³

Válku mezi těmito dvěma cirkusy ukončilo až Ředitelství carských divadel, které se za podpory cara rozhodlo, že samo bude řídit všechny cirkusy. Na jaře roku 1847 byly

³ Turgeněv, I.: *Sovremennyye zamětki*. Turgeněv, I. S. *Práce v patnácti svazcích (sv.1)*, Moskva, 1960, str. 303.

obě společnosti odkoupeny carem a cirkus Guerry byl zničen a jeho hlavní jádro odešlo do Moskvy. Soubor Legeara však zůstal ve své budově i přes to, že už byl ve vlastnictví státu (cara), vznikl z něj však nový cirkus, který dostal název *Cirkus imperátorského ředitelství* a Paul Cuzent byl jmenován jeho vrchním ředitelem.

2.2. Cirkus „Imperátorského ředitelství“

Na místě bývalého cirkusu Guerry postavili novou budovu a pojmenovali ji na počest imperátora. Soubor tohoto cirkusu se většinou skládal z umělců z cirkusu Legeara, ale byli pozváni také artisté ze zahraničí. Program byl velmi rozmanitý: žonglér na koni obratně házel míčky, další jezdec točil na tyči talířem a vidličkou v ústech vyhazoval a lovil citrón, ostatní proskakovali obručemi, klauni bavili publikum během přestávek a v průběhu programu se často objevovala pantomima. Ale právě pantomima způsobila Cuzentovi veliký problém, car byl pantomimou pohoršen a Cuzent byl kvůli ní obviněn z neznalosti života v Rusku, dostal se do carské nemilosti a v roce 1850 musel kvůli vypršení smlouvy dokonce odjet pryč z Ruska. Představení se začala rušit, návštěvníků ubývalo a car se hněval. Po této události se car a ředitelství carských divadel rozhodlo, že do ruského cirkusu musejí více angažovat ruské umělce. A proto byla v roce 1847 vytvořena speciální cirkusová škola.

2.3 Cirkus Na Fontánci (cirkus Geatano Ciniselli)

Cirkus Geatano Ciniselli byla první kamennou stavbou cirkusu v Rusku, která byla zkonstruována dle potřeb cirkusového představení.

Na konci 19. století již existuje v Rusku něco kolem třiceti cirkusů, většina z nich je ale pojízdná. Jenomže právě tehdy přijíždí do Petrohradu a Moskvy spousta cirkusových divadelníků, kteří ukazují svá představení a zároveň se také podílejí na stavbě budov pro stálé cirkusy. První takové stavby se objevují v Petrohradě, Moskvě, Oděse a Kyjevě. Jeden z nejznámějších v té době byl Petrohradský cirkus rodiny Ciniselli. Zakladatelem tohoto cirkusu byl Ital Gaetano Ciniselli.

Byl to významný žokej a krotitel koní. Již od dvanácti let vystupoval s cirkusovým souborem A. Guerry a s tímto souborem také v roce 1846 poprvé přijel do Ruska. Později založil vlastní skupinu, se kterou cestoval nejprve po Evropě a později v roce 1869 přijal pozvání do Ruska. Cirkus Ciniselli se zaměřoval hlavně na bohaté a ušlechtilé lidi a právě oni mu pomohli dostat právo na stavbu a provoz cirkusu v Petrohradě. Na oplátku jim Ciniselli slíbil, že na vlastní náklady postaví vedle cirkusu park, což také učinil (tento parčík se zachoval dodnes). V roce 1877 byl tedy otevřen zcela nový a dlouho očekávaný cihlový

cirkus, který se jmenoval *na Fontánce* (dnes se na jeho místě nachází státní Petrohradský cirkus). Tato cirkusová budova uchvacovala kolemjdoucí svojí bohatou výzdobou a byla považována za jednu z nejkrásnějších cirkusových budov v Evropě v té době. Svítily tam plynové lustry, interiér zdobily zrcadla a zlatý purpurový samet a za výzdobu carské lože dokonce získal architekt od cara prsten s diamantem. Bohatstvím oslňující budova byla určena pro šlechtickou smetánku. Ne náhodně bylo vybráno i umístění cirkusu, v jeho okolí bydleli nejbohatší obyvatelé Petrohradu. Častými návštěvníky cirkusu byli také členové carské rodiny. Majitelé ale nezapomněli ani na méně zámožné publikum, avšak jejich část hlediště byla důkladně oddělena. Chudší publikum bylo umístěno vysoko pod kopulí za bariérou, která je oddělovala od sametových boxů a křesel amfiteátru. Bohatí diváci mohli také používat luxusní bufet a po představení měli tu možnost navštívit nádherné stáje, na které byl Ciniselli velmi pyšný. Byly tam „...аквариумы с золотыми рыбками. В стойлах находилось до сорока выхоленных породистых лошадей... морковь можно было купить и угостить ею лошадь...“ [akvária se zlatými rybičkami, ve stájích se nacházelo kolem čtyřiceti upravených plnokrevných koní a prodávala se tady mrkev na jejich krmení]⁴. V Petrohradu se později vytvořil i určitý rituál, takzvané cirkusové soboty. Každou sobotu se sešlo na Fontánce v cirkuse zastoupení šlechty, buržoazie a vyšších důstojníků, mluvílo se o koních, o různých světských zprávách, seznamovalo se s umělci a šířily se různé drby. Programy pro čestné hosty byly vytištěny na hedvábí ve francouzštině a ruštině. V tehdejších novinách se psalo: „Если вам захочется посмотреть на последние новинки парижских мод, на новую манеру носить лорнет, на золотую мушку, которую наклеивают между бровями, или на бриллиант, вставленный между передними зубами красавицы, то вам следует зайти в субботу в цирк...“ [Chcete-li se dozvědět o nejnovějších zprávách a událostech v Paříži, o novém stylu nošení lornětu, o zlaté mušce, nalepené mezi obočím, nebo o diamantu v předních zubech krasavice, pak jděte do cirkusu v sobotu....]⁵

Cirkus ohromoval rozmanitostí svých čísel, například na zahájení sezóny v roce 1886 se poprvé objevil krotitel holubů, poprvé v cirkusové aréně zpíval moskevský cikánský sbor a svá čísla předváděli i iluzionisté, kteří četli myšlenky na dálku a imitovali různé zvuky. Cirkus Ciniselli byl ve své době do jisté míry měřítkem pro ostatní cirkusy. Později tady často vystupovali ti nevýznamější cirkusoví herci v historii cirkusového umění.

⁴ http://ynik.info/2009/08/29/zhizn_i_prikljuchenija_semi_chinizelli.html

⁵ Antonov, B.: Peterburg – 1914 – Petrograd. Chronologičeskaja mozaika stoličnoj žizni. Moskva, 2014, str. 9.

Co se ale týče cirkusového ansámblu, tak ten se neměl zrovna nejlépe. V zákulisí bylo málo místa, vlhko a chladno. Většinu pokojů zabíral Ciniselli a pro umělce zůstávali jen malé místnůstky. Disciplína byla velmi přísná, pokutovalo se za sebemenší přestupek.

Přes čtyřicet let vlastnili členové rodiny Ciniselli Cirkus na Fontánci. A po revoluci v roce 1919 byl cirkus znárodněn. Za dobu své existence byla cirkusová budova mnohokrát přestavována. Po rekonstrukci v letech 1959-1963 zůstala budova cirkusu jen velmi málo podobná té, která byla tak slavná za své doby.

2.4 Cirkus Alberta Salamonského

Kromě cirkusu v Petrohradě vlastnil Ciniselli dřevěný cirkus v Moskvě na Vozdvizence. Zvláštní úspěch mezi umělci, kteří vystupovali při otevření tohoto cirkusu, měl jezdec Albert Salamonský a jeho budoucí manželka, jezdka Lina Schwartz. A tak pro svůj veliký úspěch založil Albert v roce 1866 svojí vlastní cirkusovou skupinu a jel s ní na zkušební turné do ruské provincie. Vystupovali v Moskvě, v Oděse a v různých jiných ruských městech. Turné bylo velmi úspěšné, a tak Albert na nic nečekal a začal stavět svůj vlastní kamenný cirkus na Barevném prospektu v Moskvě. Albert totiž nebyl jen brilantním jezdcem a zkušeným organizátorem, ale byl také úspěšným podnikatelem. I přesto, že byl jeho první cirkus velmi malý (měl jen 5 řad sedadel, několik lóží, druhé patro mělo nečíslované řady lavic a nějaká místa na stání) měl obrovský úspěch. Salamonský uměl nalákat do svého cirkusu ty nejlepší umělce, uměl si udělat reklamu a sehnat dobré kontakty. Při prvním vystoupení, které se konalo dne 20. října roku 1880, byl sál přeplněn a říká se, že první rubl za lístek dal Salamonský do rámečku a pověsil ho v hale cirkusu. Salamonský jako nikdo jiný dokázal odhalit, co chybělo zahraničnímu cirkusu v Rusku. Pochopil, že tehdejší publikum mělo především zájem o koně, a proto právě cvičení koní bylo hlavní součástí jeho programu. Samotný Albert měl třeba své vlastní číslo s velkou skupinou koní, předváděl drezuru v rychlém tempu, na jeho příkaz koně běhali v kruhu, chodili v řadě po dvou, po třech nebo po osmi, tančili, skákali a dělali piruety na podstavcích. Hodně svých čísel zakládal na lidových svátcích a tradicích. Středně vysoký, impozantní muž vcházel vždy do manéže ve večerním obleku, měl vznešené držení těla a perfektně ovládal svůj dlouhý bič. Vzhledem k tomu, že byl tak talentovaný, a to nejen jako jezdec a akrobat ale i jako režisér, vybíral si ostatní umělce do své skupiny podle velmi náročného měřítko. Jedním z jeho nejlepších umělců a zároveň jeho adoptivní syn byl krotitel koní Eugeni Merder (na plakátech známý jako Evžen). Další nesmírně talentovanou umělkyní byla také jeho milovaná žena Lina Schwarz.

Cirkus Salamonského se v zásadě nelišil od cirkusu Ciniselli v Petrohradu. Jeho cirkus se také stal místem setkání lidí z celé Moskvy. Ale publikum v Moskvě se lišilo od toho v Petrohradě, tady v Moskvě navštěvovali cirkus především bohatí obchodníci, ne šlechta. Ale Salamonský chtěl ve svém cirkusu vidět nejen boháče, ale i širší veřejnost, obyčejné lidi. To byl také důvod, proč jeho představení byla vždy vyprodána - byla pro všechny dostupná. Ve své činnosti se opíral o několik zásad: program se měl skládat z různých prvotřídních čísel a měl vždy mít nějaké nové senzační triky, které zapůsobí na publikum. Například v roce 1885 představil Salamonský senzační vodní program, stříkající fontána se proměnovala v ženu, v kruh či v strom. V roce 1886 šokoval zas diváky mořskou pannou, která bez problému seděla uvnitř akvária spolu s krokodýly a hady. Dalším principem, za kterým si Salamonský stál, bylo heslo: „*Что это за цирк, если публика в нём мало смеётся?*“⁶ [Co je to za cirkus, když se publikum v něm málo směje?] Jako první mezi cirkusovými podnikateli si Salamonský uvědomil, že děti jsou pro cirkus vynikající publikum. V neděli dával dětská představení a na Vánoce dělal speciální veselý program, na kterém se rozdávali dárky pro malé diváky.

Velmi se snažil udělat ze svého cirkusu místo, kde by se scházelo různorodé publikum, bavilo se a poznávalo kulturu. Udělal vedle cirkusu bufetovou restauraci, která byla otevřena až do pozdních hodin. A tato restaurace se doopravdy stala místem, kde hledalo zábavu různorodé publikum, včetně těch nejznámějších obyvatel Moskvy.

2.5. Cirkusy Truzzi

Zakladatel dynastie Maximiliano Truzzi s rodinou přijel do Ruska na pozvání A. Salamonského ve druhé polovině devatenáctého století. Maximiliano a jeho synové ovládali mnoho cirkusových žánrů, byli zkušenými cvičiteli koní, vynikajícími žokeji a kejklíři. Jen samotní členové rodiny by mohli snadno předvést skvěle celovečerní cirkusové představení. Otec a synové měli vynikající herecký talent, přesvědčivě hráli dramatické role v pantomimách, dobře tančili, hráli na housle a skládali hudbu. Sami vytvářeli své vlastní programy, kde věnovali pozornost hlavně rozmanitosti čísel.

V 80. letech 19. století založila rodina Truzzi v Rusku vlastní cirkusovou společnost a předváděli svá představení v různých městech. A za nedlouhou dobu se Cirkus Truzzi stal jedním z největších ve státě (ve svých stájích měli až 100 koní). Snad nejslavnější jejich číslo

⁶ <http://muzeum.me/index.php?n=297&page=calendar>

bylo *Zkrocení koní na svobodě*. 8, 12, 16 nebo i více koní najednou vbíhalo do manéže, otáčelo se ve skupinách nebo individuálně, měnili rychlost a směr běhu, vytvářeli speciální formace a měnili si místa.

Neméně populární mezi diváky byla také inscenace *Kůň v posteli*. Po manéži se pohyboval kůň oblečený do kalhot a kabátu, zuby si stahoval oděv a vylézal na obrovskou postel. Stejným způsobem pomocí zubů se potom pečlivě přikrýval dekou a nakonec opatrně sfoukával zapálenou svíčku.

Cirkus Truzzi byl známý také pantomimou. Jejich pantomima měla často historický nebo literární námět nebo živě reagovala na události svojí doby. V roce 1900 uvedli představení "Věžň Dáblova ostrova" a " Anglicko -Transvaalská válka", a to navzdory tomu, že carská cenzura je zakázala. Do svých velkých představení samozřejmě zahrnovali i čísla s koňmi, kde byly bitvy a turnaje, honičky, ale i populární folklorní zábavy. Kromě celé rodiny, která dělala hlavně čísla s koňmi, zde účinkovali také jiní umělci v různých cirkusových žánrech - akrobaté, gymnasté, kejklíři a samozřejmě klauni. Velmi oblíbenými u diváků byli slavní hudební komikové bratři Kostandi, kteří hráli na mandolínu, harmoniku, na zvonky a dokonce i na koště a brousek.

V cirkusu Truzzi se za dob jeho fungování objevilo hodně slavných umělců, jejich jména stojí za zmínku. Objevil se zde krotitel a zakladatel cirkusové dynastie A. Durov, klaun S. Alperov, slavný krotitel divokých šelem R. Savade, akrobatická skupina pod vedením G. Ivanova, slavný klaunský duet Lepom a Evžen (Eugene Pilatt) a kouzelník Robert Lentz.

2.6. Amatérský cirkus Petra Krutikovova

Zvláštní pozornost v historii vývoje ruského cirkusu si zaslouží postava Petra Krutikovova.

Zatímco se ve druhé polovině devatenáctého století na území Ruska otevírali jeden po druhém soukromé stálé cirkusy - v roce 1862 se otevřel cirkus v Oděse, v roce 1868 v Moskvě, v roce 1879 druhý cirkus v Oděse, v roce 1883 a 1886 v Charkově, v roce 1888 v Rize, Kyjev, který se v tu dobu začal měnit v kulturní centrum regionu, si nemohl dovolit zůstat stranou a chtěl začít stavět. V roce 1891 se o výstavbu cihlového stálého cirkusu v Kyjevě začal zajímat městský úřad (Duma). Ten se rozhodl uspořádat soutěž o nejlepší projekt za účasti majitelů největších cirkusů v Rusku. Jako první představil svůj projekt slavný Albert Salomonský a jako druhý, neméně známý v cirkusovém světě, S. Ciniselli.

Soutěže se ale dohromady zúčastnilo hodně slavných cirkusových jmen, avšak všechny projekty byly zamítnuty a k překvapení všech byl později výstavbou cirkusu pověřen

jakýsi Petr Krutikov. Odmítnutí soutěžící se zajímali, proč byl zvolen právě Krutikov. Později vyšlo najevo, že je Krutikov zetěm Michaela Dragomirova, generálního guvernéra Kyjeva. Petr byl velmi vzdělaný mladý muž, kterému předpovídali skvělou kariéru, velice slušnou budoucnost a vysoké postavení. Ale on, k překvapení všech, se z ničeho nic začal věnovat cirkusu. Jako velký milovník koní si koupil statek a stáje a začal s cvičením. Netrvalo dlouho a měl ve svých stájích 250 koní! Ale neměl v plánu si na svém hobby vydělávat. Jen občas, dvakrát nebo třikrát do roka, předváděl divákům svá cirkusová čísla.

V roce 1897 odjel Krutikov se svým čtyřnohým týmem na turné po Rusku, objel Petrohrad, Moskvu i Oděsu. Všude měl obrovský úspěch. Málo známý trenér amatér se doslova přes noc stal slavným. K jeho úspěchu velmi přispěl neobvyklý způsob jeho vystupování. Na rozdíl od jiných krotitelů pobízel své koně zcela bez biče, byl jako kouzelník, který dělal tahy rukou v bílých rukavičkách. Jeho koně uměli rozeznávat vlajky různých zemí, roznášet pití jako číšníci, chodit po laně a po hrdlech obrovských dřevěných lahví. Publikum bylo uchvácené. Lístky byly vyprodány už měsíce dopředu. Poté, co si získal ruské diváky, zamířil do Evropy. V Paříži, v Londýně i v Berlíně ho přijímali s obrovskou úctou, jeho barevnými plakáty byla polepená celá města. Téhož roku byla v Kyjevě vydána kniha *Amatérský Cirkus Krutikovova* (v té době amatérským se nazývalo vše, co nevynášelo žádný zisk).

Po nevídaném úspěchu se Krutikov rozhodl pustit do cirkusové aktivity na profesionální úrovni. Tudíž skutečným iniciátorem řešení městské rady pověřit ho stavbou cirkusové budovy v Kyjevě byl on sám. Avšak realizace výstavby projektu cirkusu nebyla snadná, musel prodat všechno své jmění a rovněž použít peníze, které zdědil po otci. Nový cirkus jménem Hippo-Palace otevřel své dveře 23. listopadu roku 1903. Byl to největší cirkus v Evropě. Krutikov ale nechtěl proměnit svůj cirkus v one-man show, dělal svá představení v Hippo-Palace jednou nebo dvakrát ročně, jinak tam zval ruské a zahraniční hostující umělce. Zpočátku se tady předváděla pouze čísla s koňmi, ale brzy se ukázalo, že je toho málo. *„И на манеже появились дрессированные хищники, как раз тогда вошедшие в моду белые медведи, львы, тигры. Одна из первых дрессированных обезьян – самка шимпанзе – очень смешно подражала манерам светской дамы.“* [...a tak se v manéži objevili cvičené šelmy, včetně v té době módních ledních medvědů, lvů a tygrů. Oblíbená byla také vyškolená opice, samice šimpanze, která velmi vtipně napodobovala způsoby dam z vyšší společnosti.]⁷ I po příchodu bolševiků do Kyjeva, kdy Krutikov musel

⁷ http://old.circus.kiev.ua/ru/tape_R15.htm

opustit zemi, zůstal jeho cirkus ještě chvíli v provozu. Až na začátku druhé světové války v roce 1941 byla budova cirkusu zničena.

2.7. Ruský cirkus bratrů Nikitinových

Při popisu historie ruského cirkusu je zcela nemyslitelné nezmínit jméno Nikitinové. Právě Nikitinové totiž sehráli obrovskou roli ve vzniku a vývoji tradičního ruského cirkusu. Dá se říct, že položili základy cirkusovému podnikání, vyvinuli tradice ruské cirkusové školy, přispěli v obrovské míře k rozšíření cirkusu po celém Rusku a dali postavit cirkusové budovy ve mnoha ruských městech. Nikitinové dostali ruský cirkus na mezinárodní úroveň a objevili mnoho talentovaných ruských umělců.

Bratři Dmitrij, Peter a Akim Nikitinové začali s uměním ještě v dětství. Chodili po ulicích Saratova, hráli na kolovrátek a předváděli loutkové divadlo. Starší bratr Dmitrij zpíval a tančil, střední, Peter, dělal ekvilibristické triky a pracoval se závažím a mladší bratr Akim se předváděl jako klaun. V 70. letech 19. století odkoupili bratři cirkusový majetek od jednoho z podnikatelů s pojízdnými cirkusy a začali své vlastní podnikání. V létě roku 1873 se v Saratově na cirkusových plakátech poprvé objevilo ruské jméno.

Poté, co strávili téměř deset let na periferii, ocitli se Nikitinové v roce 1886 v Moskvě a koupili tam opuštěný kulatý dům na Barevném bulváru v blízkosti cirkusu Salamonského. Otevřeli tam Ruský *cirkus bratří Nikitinových*. Základem jejich souboru byli ruští cirkusový umělci, především sám Petr Nikitin - jezdec-akrobat, interpret, mim, prvotřídní gymnasta a skokan. Velice brzo začal Ruský cirkus bratří Nikitinových konkurovat cirkusu Salamonského a přetahovat na svou stranu publikum. Cirkus Nikitinových byl mnohem demokratičtější, byl novým pro obyvatele Moskvy, kde byli lidé už zvyklí na cirkusy Ciniselliho a Salamonského. Nikitinovým se dokonce podařilo získat od Ciniselliho číslo se cvičenými slony. Celá Moskva se nadchla pro bratry Nikitinovy. Salamonský se rozhodl zničit konkurenci a koupil budovu jejich cirkusu. Ale to nepomohlo, o rok později bratři otevřeli svůj cirkus v nové budově.

Nicméně za nějaký čas opustili Nikitinové Moskvu a opět odjeli na periferii. Hráli svá představení na veletrzích, v městských zahradách a zábavných parcích. Objížděli stejná ruská města ve stejném pořadí každou sezónu. Jejich sláva rostla. Byli natolik populární a oblíbení, že car Mikuláš II je osobně pozval na svojí korunovaci, kde předvedli velkolepou podívanou se 45 cirkusovými čísly, ve kterých vystupovalo přes sto umělců a koní.

I přes svoje úspěchy se Nikitinové rozhodli změnit jádro svého cirkusu. Hlavní myšlenkou a náplní jejich tvůrčí práce se stala pravá ruská povaha a charakter. A měli z čeho

čerpali. Vyrostli v chudobě a samostatně se vypracovali na úplný vrchol slávy. Hodně se naučili o lidových představeních, zpěvácích, o humoru lidových klaunů-skomorochů a vypravěčů a o legračních zábavách na veletrzích. S tím vším vyrůstali a z toho všeho potom udělali základ pro svůj lidový, národní a zcela originální ruský cirkus. Hlavním režisérem byl Akim Nikitin, který vytvořil jednu z nejznámějších scének s názvem *Kamarinskaja*, ve které tančili speciálně vyškolení koně v doprovodu známé ruské lidové písničky. Motivace a nápady ke svým číslům vyhledávali Nikitinové všude. Použili nápady z komických akrobatických čísel skomorochů nebo třeba využili známý ruský *kolotoč*, který držel na ramenou klaun, a kolem tančili dívky v lidových krojích kolové tance. Petr Nikitin se v jednom ze svých dopisů zmínil: „Мы добивались (того), чтобы после нашего представления у публики возникало чувство национальной гордости“ [Snažili jsme se, aby se po našem představení u diváků vždy zrodil pocit národní hrdosti.]⁸ A právě jejich styl budou později zahraniční impresáři nazývat ruským stylem cirkusového umění.

Nikitinové také měli obchodní talent. Neváhali a cirkusy stavěli až do konce svého života. V roce 1873 otevřeli cirkus v Penze, v roce 1876 ve městě Saratov. Následně byly otevřené cirkusové budovy (ze dřeva nebo z kamene) v Ivanově, v Kyjevě, v Astrachani, v Baku, v Kazani, v Nižném Novgorodě, v Charkově, v Oděse, v Tbilisi, v Minsku, v Orlu a v mnoha dalších městech. Nejuznávanější byla však stavba cirkusu v Moskvě, v té době to totiž byla největší kamenná budova cirkusu na světě.

Příklad Nikitinových inspiroval i další ruské podnikatele. Všude začali vyrůstat cirkusové budovy: v Jekatěrinogradě (nyní Krasnodar), v Rostově, v Astrachani, v Ašchabadu, v Samaře a v různých dalších městech. Vrchol cirkusového podnikání připadl na roky 1909-1911, kdy se provozovalo největší množství letních a zimních cirkusů v Rusku.

Cirkus se stal celonárodním jevem. Popularizace cirkusu rychle rostla. V prvním desetiletí 20. století se začaly vydávat odborné časopisy o cirkusu pro umělce a varieté (v té době tak nazývali estrádu). Na svých stránkách zveřejňovali seznam cirkusových představení, místo konání a jména majitelů cirkusů.

⁸ Slavskij, R.: Brat'ja Nikitiny: dokumentalnyj očerk ob osnovateljach russkogo cirka. Moskva, Iskusstvo, 1987, str. 202.

3. Ruský cirkus v letech 1900 až 1917

3.1 Vliv východní kultury na rozvoj ruského cirkusu

I přesto, že Nikitinové prosazovali "rusifikaci" ruského cirkusu, buržoazní publikum, které na začátku 20. století představovalo většinu cirkusových diváků, příznivě vítalo cirkusový program v cizím stylu. Zvláštní popularitu získávali tehdy „orientální motivy." Orientální kolorit byl přítomen ve většině cirkusových čísel té doby. Nejoblíbenějším byl čínský cirkus, který jako žádný jiný odpovídal estetickému stylu buržoazní veřejnosti na začátku dvacátého století. Právě tehdy začala aktivní spolupráce mezi ruskými a čínskými mistry cirkusového umění, která měla v budoucnosti mít obrovský vliv na kaskadérská cirkusová čísla.

Na cirkusových manéžích Ruska pravidelně vystupovali čínští umělci, předváděli akrobatické triky, skákání, házení nožů, žonglování, atd. Jejich čísla se skládala z tradičních prvků umění národů Číny - například cvičení s trojzubcem, bojová umění s kopím a mečem, skákání přes obruče, jež byly zevnitř zdobené noži, skákání přes oheň, atd. Po ukončení turné po ruských městech se mnoho čínských umělců vracelo domů, ale někteří z účinkujících zůstávali v cizí zemi. Existují například důkazy o tom, že v období 1902-1903 dva čínští umělci, bratři Sung Yu-kun a Sung Fu Yu, provozovali v Moskvě vlastní malý cirkus, ve kterém učili ruské děti elementům čínského cirkusu.

Sung Siu Lee, hvězda ruského cirkusu se narodil v provincii Che-pej v roce 1883. Ve věku šesti let se chlapec poprvé ocitl v Rusku. Na začátku předváděl jen dvě čísla - létání nad arénou pověšený za vlasy, spletené do copu a triky na dvojitém drátě. V roce 1914 Sung Siu Lee vystupoval v programu cirkusu Ciniselli v Petrohradu, kde se předvedl jako vynikající kejklíř, kouzelník a provazochodec. Jednoho dne se ale po špatném skoku na drátě Sung Siu-Lee vážně zranil a od té doby vystupoval již jen jako kouzelník a žonglér. V raných 30. letech Sung Siu-Lee byl jedním z nejvýznamnějších ruských cirkusových žonglérů. Předváděl jedinečný trik s velkými porcelánovými miskami nebo s malou červenou rybkou, která balancovala na tenké bambusové tyčce. Tyto triky obdivovalo v Rusku několik generací cirkusových diváků.

Na začátku 20. století se v ruských cirkusech objevil Zheng Hai-Ting, který byl na reklamním plakátu označován jako *Čínský umělec z Pekingu*. Je známo, že se narodil v Pekingu v roce 1889. Naučil se žonglovat, házet noži a byl *hadím* mužem neboli *člověkem bez kostí*. V Rusku se mu v roce 1921 narodil syn, se kterým později vystupoval ve známém

čísla s názvem *Čínské hry*. Syn ale později odešel od otce a začal se učit krotitelství. V roce 1955 Zheng Hai-Ting mladší už má své vlastní číslo se skupinou cvičených medvědů. Jeho zvířata ukazovala neuvěřitelné triky.

Bratři Wangové byli zase slavnými kouzelníky a akrobaty. Narodili se v Rusku v rodině čínského lékaře. Ten se do Ruska přestěhoval v roce 1904, tady se oženil a měl dva syny - Sergeje a Vladimíra. Chlapci nesnili o cirkusu, chtěli jít ve stopách otce. Ale jednoho dne se ocitli na představení jednoho čínského cirkusu a byli doslova okouzleni. Utekli z domova a přihlásili se do cirkusové skupiny čínských mistrů. Tady se naučili velkolepým trikům od čínských virtuózů. Když se v roce 1930 čínští umělci vrátili domů, začali bratři Wang vystupovat spolu. Velmi oblíbeným mezi diváky bylo například jejich číslo *Scénka v restauraci*, kde oba herci, zavěšení ve vzduchu za vlasy, drželi na klíně stůl, dávali si něco k jídlu a vůbec nevěnovali pozornost své neobvyklé poloze. Bratři Wang byli zkušenými akrobaty, gymnasty, kejklíři a kouzelníky. V roce 1932 se setkali s čínským umělcem Wang Sha Jie, který jim pomohl dokončit umělecké vzdělání. Po mnoha letech společných vystoupení se bratři rozešli a začali vystupovat odděleně. Ale i tak se ještě dlouho objevovali na cirkusové aréně a také ve filmech.

Další velkou osobností ruského cirkusu, který zaměstnával hodně čínských umělců, byl Wang Yu-Lee. Přijel do Ruska v roce 1916 a od té doby začal pracovat nejprve v divadle a poté v cirkuse. V průběhu jeho fungování pracovalo pod jeho vedením hodně čínských umělců. Sám pracoval jako iluzionista. Jeho čísla dělala ohromující dojem na publikum. Technika provedení jeho triků byla bezvadná, pod jeho rukama mizeli holuby, morčata, králíci, hadi i opice. K úspěchu mu přispívala i dekorace, vyrobená v národním čínském stylu.

Na začátku minulého století spolu s Wang Yu-Lee přišel do Ruska čínský umělec Dong Qing-fu. Narodil se v roce 1897 v provincii Che-pej. Ještě jako dítě ovládal různé cirkusové triky, včetně kouzelnických. V časných čtyřicátých letech spolu se svými dětmi vytvořil své vlastní představení *Čínské zábavy*. Děti předváděly legrační akrobatická čísla, žonglovaly, skákaly do obručí s noži a ohněm.

Zlatým hřebem programu bylo ale vystoupení samotného Wang Yu-Lee. Jeho repertoár byl rozsáhlý. Umělec ukazoval triky s poháry, s vázami, s obrovskými pánvemi s vodou, se stuhami, s lucernami, s kachnami, s holuby nebo s morčaty. Kupříkladu lovil na udice rybky ze vzduchu a poté je umisťoval do akvária, kde rybky ožívaly a začínaly plavat.

Mezi mnoha partnery Wang Yu-Lee v jeho představení *Čínské zábavy* zajímala po několik let přední místo rodina Xia Yu-Shan. Hlava rodiny přijel do Ruska na počátku

století. Po revolučních událostech z roku 1917, na kterých se aktivně podílel na straně nové vlády, žil se svojí rodinou na Ukrajině. Ve 30. letech poslal svého nejstaršího syna na učení ke slavnému kouzelníkovi a sám začal vystupovat ve skupině Wang Yu-Lee. Postupně se celá rodina Xia Yu-Shun stala součástí umělecké skupiny "Čínské zábavy". Můžeme říct, že čínští mistři, kteří přišli na začátku 20. století do Ruska, se ukázali nejen jako vynikající cirkusové talenty a založili v Rusku své cirkusové dynastie, ale také vychovali hodně ruských žáků. Jisté je, že čínští mistři ve velké míře přispěli k vzestupu cirkusového umění v Rusku.

4. Sovětský cirkus

4.1 Rozvoj ruského cirkusu po roce 1917

Říjnová revoluce v roce 1917 se stala mezníkem nejen v celosvětové historii, ale také v dějinách ruského cirkusu. V celé zemi začala kulturní revoluce a cirkusy byly najednou považovány za důležitý nástroj ideologického působení na lidi. Revoluce znamenala prudký obrat v organizaci tvůrčí činnosti mistrů manéže: změnily se jejich pracovní principy a formy řízení.

První ruské profesionální sdružení cirkusových artistů a estrády bylo založeno v roce 1914. Avšak většina členů prvního sdružení byla z řad divadelních a estrádních herců a cirkusoví umělci tam neměli nezávislé postavení. Proto v důsledku řady konfliktů, především finančních, opustila skupina cirkusových artistů společnost a v květnu 1917 založila své vlastní nezávislé profesní sdružení.

Nové sdružení cirkusových umělců hrálo velkou roli v rekonstrukci cirkusového podnikání. V únoru 1919 v divadelním oddělení Lidového komisariátu školství vznikla sekce cirkusu. Byl to první výkonný orgán sovětského cirkusu, který se později stal základem pro „Sojuzgostcirk“ (hlavní organizace cirkusových umělců v současném Rusku). Sekce se začala zabývat hledáním nových forem vystoupení cirkusových umělců a rekonstrukcí cirkusových budov. *„Побережем традиции русских цирковых мастеров, придём на помощь труженикам цирка, людям огромной преданности своему делу, напряжённой работы над собою. Очистим их искусство от грязи... оставим за цирком его великие задачи: демонстрировать силу, ловкость, отвагу, возбуждать смех и восхищение „ [Ochraňte tradice ruských cirkusových mistrů, pojďme na pomoc pracovníkům cirkusu, lidem mimořádného nasazení, tvrdě pracujících na sobě... Očistíme cirkusové umění od nečistot... dejme prostor cirkusu ukázat jeho sílu, obratnosti a schopnosti člověk a nechme ho*

*probouzet v lidech smích a obdiv...]*⁹ - tyto slova napsal první lidový komisař pro vzdělávání A.V. Lunačarský ve svém klíčovém dokumentu, který zahrál hlavní roli v dalším vývoji sovětského cirkusového umění.

Velkou roli měl ve vývoji sovětského cirkusu dekret „O sjednocení divadelního podnikání“, podepsaný V. I. Leninem 26. srpna roku 1919. Dekret legalizoval znárodnění všeho divadelního majetku (včetně cirkusového). Konkrétně se o cirkusech psalo: *„Цирки, как предприятия, с одной стороны, доходные, с другой стороны, демократические... особенно нуждающиеся в очищении от нездоровых элементов... будут администрироваться наравне с театрами“* [*Cirkusy, jakožto komerční podniky, z jedné strany výnosné a ze strany druhé demokratické... především potřebují očistu od nezdravých prvků... bude s nimi zacházeno na stejné úrovni jako s divadly.*]¹⁰ Tím pádem byl cirkus uznán za důležitý a potřebný pro novou vládu a společnost. Den 26. srpna 1919 je tudíž považován za den narození sovětského cirkusu a je každoročně oslavován nejen cirkusovými umělci.

Ekonomická situace sovětských cirkusů pokulhávala, a tak pro její zlepšení byli v srpnu 1922 pozváni zahraniční odborníci. Jejich přítomnost byla důležitá nejen kvůli financím, ale také měli pozitivní vliv na zvýšení tvůrčí aktivity a zlepšení techniky ruských umělců.

V roce 1926 zavedlo řízení cirkusů řadu dalších opatření ke zlepšení ekonomické situace v cirkusech: stále více se začali stavět cirkusové budovy, objevovalo se hodně nových zajímavých programů a vystoupení. Ve stejném roce byl zřízen první ateliér cirkusového umění, kde byli připravováni mladí cirkusoví herci. Do roku 1930 se sovětské cirkusové instituce téměř vzdali cizích umělců, preferovali své vyškolené lidi.

Během Velké vlastenecké války utrpělo sovětské cirkusové umění značné škody. Při bombardování a požárech bylo zničeno hodně cirkusových budov, včetně veškerých rekvizit a vybavení. Hodně umělců odcházelo do války, cvičená zvířata byla zabíjena, programy a čísla se rozpadaly. Ale i přes všechny tyto nesnáze se některé cirkusy zachovaly: objížděly města a hráli vojákům a civilistům svá představení, pomáhaly lidem přežít válku. V osvobozených oblastech se rekonstruovaly staré mobilní a stálé cirkusy, prováděly se konkurzy cirkusového umění, vytvářela se zcela nová čísla.

⁹ Lunačarskij, A.: Zadači obnovlennogo cirka. Vestnik teatra. 1919. № 3, str. 6.

¹⁰Dekret SNK RSFSR ot 26 avgusta 1919 g. «Ob objedineniji tetral'nogo dela». http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_481.htm

Po válce se z různých důvodů ocitl cirkus ve velmi obtížné situaci, především kvůli většímu množství letních kočovných cirkusů a nedostatku zimních stálých cirkusů, které byly zničeny. Hodně umělců muselo v zimě odpočívat, protože nemohli cestovat, a v létě zas byla po nich velická poptávka a umělci nestíhali pracovat. Proto rozhodnutím rady Ministerstva kultury SSSR v r. 1957 až 1961 byly postavené stále cirkusy ve více než 15 městech Sovětského svazu. Proběhla rekonstrukce několika cirkusů v Moskvě a Leningradu, v Moskvě vyrostl také nový cirkus - Cirkus na Leninových horách.

4.2. Sovětský cirkus na mezinárodní scéně

Ve druhé polovině 50. let přispěly ke kreativnímu vzestupu cirkusového umění v Sovětském svazu do značné míry přehlídky a soutěže, které byly zahájeny ještě za války. Tyto kreativní sešlosti a exhibice pomáhali umělcům k intenzivnějšímu hledání nových forem vystoupení a sloužily k přípravě originálních čísel. Během tohoto období neměli zahraniční umělci možnost cestovat do Sovětského svazu a sovětské občany téměř nikdy necestovali mimo zemi. Ale cirkusové umělci byli pod ochranou úřadů, byli placeni na úrovni vládních úředníků a dost často vystupovali před vedením státu. Cirkusová představení byla součástí propagandy, kterou prosazoval sovětský aparát, a profese cirkusového umělce, kromě dobrého platu, měla také výhodu v tom, že tito umělci měli možnost cestovat do zahraničí.

Vstoupení sovětského cirkusu v roce 1955 na mezinárodní scéně odstartovalo široký mezinárodní výměnný program mezi světovými cirkusy. V létě tohoto roku měla velká skupina mladých sovětských cirkusových umělců obrovský úspěch na Mezinárodním festivalu studentů a mládeže ve Varšavě, kde obsadil sovětský cirkus první místo. Mezinárodní porota oficiálně podpořila svým vysokým hodnocením nový styl a tvůrčí principy sovětského cirkusu. Byl to mimořádný okamžik v dějinách sovětského cirkusového umění.

V roce 1957 se v Moskvě konal druhý mezinárodní cirkusový festival v rámci 6. Mezinárodního festivalu studentů a mládeže. Mladí mistři sovětského cirkusu se znovu umístili na prvním místě a mnoho sovětských umělců získalo první ceny v různých kategoriích. V roce 1958 odjel tým umělců sovětského cirkusu znovu do zahraničí, vystoupili v Bruselu v rámci Světové výstavy, kde předvedli originální cirkusový program. Od druhé půlky 50. let se už zahraniční turné umělců sovětského cirkusu pořádaly pravidelně.

Za dob existence SSSR zaujímal cirkus čestné místo mezi různými žánry umění, a to především proto, že byl milován představiteli vlády. Byl také výbornou zábavou nejen

pro dospělé, ale i pro děti. V říjnu 1957 se začal vydávat speciální časopis pro artistry cirkusu "Sovětský cirkus", který založil sovětský historik a teoretik cirkusových umění E. Kuznetsov.

4.3. Založení první sovětské cirkusové školy

Ruské cirkusové umění se vyznačovalo mistrovským dílem jeho nejvýznamnějších představitelů (cirkusových mistrů), jejich vystoupení získávala uznání široké veřejnosti. Lidé od cirkusu neměli odborné vzdělání. Profese cirkusového mistra se předávala v rodině od rodičů k dětem nebo od mistra k žákům. Povolání muselo zůstat v rodině, byla to tradice, byl to zákon cirkusového života.

Ale ve 20. letech minulého století se na setkáních Úřadu cirkusu stále více probírala otázka vytvoření cirkusové školy. Hodně let si pohrávali s myšlenkou vzdělávat cirkusové umělce, až se nakonec tato myšlenka doopravdy stala skutečností. Na podzim roku 1927 se Lidový komisariát školství rozhodl otevřít Kurzy cirkusového umění. V roce 1927 byla v Moskvě otevřena první cirkusová škola na světě! Bylo to vůbec poprvé, co vznikla škola pro umělce cirkusu. Od roku 1929 získala škola stálé prostory na páté ulici Jamského pole v Moskvě, kde sídlí i dodnes. Moskevská škola cirkusového umění měla velký vliv na vývoj tradic cirkusu nejen v Rusku, ale i v dalších zemích po celém světě. Učitelé moskevské školy pomáhali v organizaci cirkusových škol v Mongolsku, v Maďarsku, Bulharsku, Německu, Vietnamu, Laosu a na Kubě. Dodnes přijíždějí do Moskvy každý rok studovat cirkusové umění studenti z celého světa. Na jaře roku 1955 se ve Státní škole cirkusového umění otevřelo oddělení klaunů a hudebních excentriků. Světově proslulé osobnosti, o některých z nichž se zminuji níže, jakými byli klaun O. Popov, žonglér S. Ignatov, klaun Jurij Kuklačev a mnoho dalších, byli absolventy této školy.

5. Ruský cirkus po rozpadu SSSR

5.1 Problémy současného ruského cirkusu

I přes to, že každým rokem se v Rusku na zábavu v manéži přijde podívat nad deset miliónů diváků, po rozpadu Sovětského svazu se ruský cirkus začal potýkat s větším množstvím problémů. V posledních dvou desetiletích došlo ke zpomalení vývoje ruského cirkusu. Současný stav cirkusu v Rusku je ovlivněný nejen změnami ve společnosti, např. novými politickými, sociálními a ekonomickými podmínkami, ale i vnitřními problémy cirkusového systému. Bohužel, reforma cirkusu výrazně zaostává jak za celkovým reformním procesem v zemi, tak za reformami v oblasti kultury a umění. Nedostatečně se vyvíjejí nové

směry umělecké tvorby, jen zřídka vznikají nové kvalitní programy, které vyhovují potřebám dnešních diváků. Diváci ztrácejí zájem o populární žánry jakou je klauniáda a vycvičená zvířata. Snižuje se prestiž cirkusového umělce, tvůrčí kolektivy potřebují aktualizaci a omlazování. V devadesátých letech se v Rusku výrazně snížil počet stálých cirkusů, ale počet angažovaných lidí zůstal nezměněný. Ekonomické potíže a finanční mizérie vyhnali po zániku Sovětského svazu do světa stovky nejlepších artistů. V pojízdných cirkusech v mnoha zemích dnes můžeme potkat umělce s ruskými jmény. Evidentně je jádrem problému to, že cirkusy v Rusku řídí doposud stát. Z pětačtyřiceti ruských cirkusů, na nichž závisí živobytí asi pěti tisíc lidí, jsou jen tři soukromé organizace. Když za sovětských dob, jak už bylo řečeno, dosahovaly výdělky nejlepších cirkusových umělců několikanásobku průměrné mzdy, tak současné mzdy a penze, na kterých jsou závislí mnozí třicátníci po završení dráhy v šapitó, se pohybují na hranici chudoby. Bývalý ruský ministr kultury Alexandr Avdějev před pár lety sdělil novinářům: „... *накопилось столько проблем, что либо будет проведена реорганизация, либо будет уже слишком поздно и наша великолепная цирковая школа исчезнет...*“ [Nahromadilo se tolik problémů, že buď uskutečníme reorganizaci, nebo bude příliš pozdě a naše skvělá cirkusová škola zanikne.]¹¹ Od roku 2011 už běží reforma, která má učinit ruské cirkusy životaschopnějšími v tržní ekonomice. Reforma má uvolnit sovětskou strukturu řízení cirkusů a poskytnout více ekonomické svobody ředitelům jednotlivých cirkusů. Zatímco doposud musely jednotlivé státní cirkusy odevzdávat veškeré příjmy centrále a pak žádonit o dotace, tak podle reformy by si tržby teď směly ponechat. O státní granty by pak rovnoprávně soutěžily státní i soukromé podniky. Součástí změn by mělo být i lepší sociální zajištění pracovníků. Generální ředitel Rosgoscirku¹² Alexandr Kalmykov oznámil před nějakou dobou na tiskové konferenci, že má v plánu vytvořit takzvané "cirkusové burzy". Na burze se podle Kalmykova budou jednou ročně dražit cirkusová čísla. Každý ruský cirkus, státní i soukromý, centrální i regionální, bude mít jako podnikatelský subjekt právo nabídnout na burze jakékoliv vystoupení svých umělců a zároveň kterékoli nabízené číslo také získat. Kalmykov si od burzy slibuje oživení cirkusového trhu a vyrovnání kvality cirkusových vystoupení ve velkých městech a na periferii. V brzké budoucnosti se také počítá s rekonstrukcí zchátralých budov cirkusů v Petrohradě, v Moskvě a v Soči (rekonstrukce cirkusu v Soči byla ukončena před zimní olympiádou v roce 2014). Už brzo má zcela nový cirkus vzniknout také v Grozném, v metropoli autonomního Čečenska, jehož vůdce Ramzan Kadyrov se chystá

¹¹ interview 26.01.2010 <http://rusnovosti.ru/posts/72123>

¹² Российская государственная цирковая компания - centrální orgán řízení cirkusů v Ruské Federaci

vybudovat v severokavkazské republice ruskou obdobu Disneylandu. Předchozí cirkus v Grozném zničilo ruské bombardování za války s čečenskými separatisty.

Do započaté reformy se vkládá hodně nadějí. Věří se, že po jejím provedení, se stane ruský cirkus opět vedoucím cirkusem ve světě, že se do vlasti vrátí světoznámí cirkusovní umělci, protože zde naleznou obdobné či dokonce lepší podmínky než v cizině.

6. „Kamenné“ cirkusy v Rusku

Ve většině velkých měst západní Evropy nejsou stálé cirkusy. Putovní cirkusy se zřídka zdržují na jednom místě více než týden. Ale v Sovětském svazu a později v Rusku hrály a pořád hrají „kamenné“ cirkusy prominentní roli. Podle Rosgostsirku existuje v současné době v Rusku 41 stálých cirkusů. Žádná jiná země na světě jich nemá tolik.

Tady je pět nejslavnějších z nich:

„Bolšoj“ (česky velký) cirkus na Vernadského v Moskvě je jedním z největších kamenných cirkusů na světě.

Cirkus byl postaven 30. dubna 1971 a v letech 1985-1989, když se opravoval cirkus na Barevném bulváru, byl cirkus na Vernadského jediným stálým cirkusem v hlavním ruském městě. Za dobu své existence představil cirkus více než sto programů a hostoval se svými vystoupeními ve více než 20 zemích. Dnes jsou v jeho programech představeny téměř všechny cirkusové žánry. Bolšoj cirkus hodně experimentuje ve svých programech, a tak spolu s moderními čísly se objevují v cirkuse i staré oblíbené programy v duchu letitého šapitó. Vystoupení jsou vždy vyprodána a nenechávají nikoho lhostejným - ani děti, ani dospělé diváky. Bolšoj cirkus na Vernadského v Moskvě je v seznamu 10 nejlepších cirkusů na světě.

Starý moskevský cirkus na „Cvětnom“ (česky barevném) bulváru je jedním z nejstarších cirkusů v Rusku. Tento bývalý cirkus Salamonského se stal prvním státním ruským cirkusem. Říká se, že o tomto cirkuse vědí všichni, od malých dětiček po dospělé, a to nejen v Rusku, ale i v zahraničí. Vždyť právě tady na jeho scéně vystupovaly takové hvězdy cirkusového umění, jako bratři Durovové, Vitalij Lazarenko, Williams, Truzzi s jeho slavnými koňmi, skokani Sosinové, nepřekonatelná tanečnice Marta Sur, proslulí iluzionisté Kio, bezkonkurenční provazochodkyně sestry Koch a akrobaté Okeanos, kteří demonstrovali zázraky lidských schopností.

Tento cirkus ale proslavili nejen slavní umělci, ale i režiséři, kteří byli neúnavnými hledači a objeviteli. Například režisér Boris Shahet tady uvedl světoznámé číslo „Tanečnice

na slonech“. Zázrakem století se stal "Medvědí cirkus" Valentina Filatovova, který vytvořil a představil v manéži cirkusu umělecký ředitel ateliéru cirkusového umění Izjaslav Nemčinský.

A samozřejmě není cirkus, který by se obešel bez vlastních klaunů. Koneckonců, základním principem zakladatele cirkusu Salamonského bylo přeci heslo: „Co je to za cirkus, když se publikum v něm málo směje?“. Ve starém Moskevském cirkuse pracovali takoví proslulí klauni jako Dimitri Alperov, Karandaš, Boris Vyatkin, Leonid Kukso, Oleg Popov, Michail Šujdin a také Leonid Jengibarov. Ale bezpochyby největší hvězdou, která se zrodila v tomto cirkuse a kterou daroval tento cirkus celému světu, byl slavný klaun a geniální umělec Jurij Nikulin. 50 let zde Nikulin pracoval, nejprve jako obyčejný herec, a poté jako režisér a generální ředitel cirkusu. V prosinci roku 1996 byl na jeho počest cirkus pojmenován "Moskevský cirkus Nikulina na Barevném bulváru. Cirkus je považován za jeden z nejlepších cirkusů na světě.

Cirkus na Fontánci v Petrohradě je nejstarší a nejkrásnější budova cirkusu v Evropě. Tento cirkus je úplně prvním stálým kamenným cirkusem v zemi (v provozu od prosince 1877) a zároveň je již po dlouhou dobu jedním z nejlepších cirkusů v Rusku. Předváděli zde svá umění představitelé slavných cirkusových dynastií jako Durovové, Filatovové, Zapašnyje, Kio, Koch a Kantémírovové. Tleskalo se tady takovým slavným klaunům jako Jurij Nikulin, Oleg Popov, Michail Shuydina, Jurij Kuklačev a dalším mistrům manéže. V předválečném Sovětském Svazu vystupovali v cirkusu na Fontánci nejen slavní místní umělci, ale také evropské hvězdy, jako krotitelé Togare, Karl Kossmi, kapitán Val, iluzionista Kefalo, hudební klauni Barraseta a jiní. Ale nejen proto je cirkus na Fontánci právem považován za strážce ruského cirkusového umění a jeho historie. Ve staré budově cirkusu vládne nepopsatelná atmosféra majestátného luxusu s nádechem minulosti: jako kdybyste se ocitli ve známém Ciniselliho cirkuse z konce 19. století, ve kterém se nic nezměnilo, pořád ještě znějí ozvěny fanfár v elegantním hledišti, bohatě zdobeným zlatem, purpurovým sametem, zrcadly a křišťálovými lustry.

Cirkus na Fontánci je známý především svými divadelními představeními. V minulosti se tam odehrávaly takové brilantní pantomimy a vodní pohádkové férie jako „Popelka“, „Robert a Bertram“, „Fiametta – královna loupežníků“ a další. V současnosti tam můžeme vidět úžasné představení „Parade Allais“, připravené k oslavě 100. výročí cirkusu, dále pantomimická fantastická pohádka „Ruslan a Ludmila“ a cirkusové divadelní představení "Nejradostnější den "(podle povídky Antona Čechova „Kaštanka“). Mezi nejnovější díla patří

také tematická prezentace „Mistry 13“, „Cirkusový žokej a královna manéží“, „Tady dnes - zítra pryč“, dětské hry „Drž býka za rohy“ a „Dům bez koutů“. V budově cirkusu se nachází také muzeum cirkusového umění. Muzeum je považováno za unikátní kvůli své sbírce materiálů, které seznamují návštěvníka s historií nejen tuzemského, ale i zahraničního cirkusu.

Státní cirkus L.A. Durovova ve Voroněži. Cirkus se ve Voroněži objevil dlouho předtím než byla postavena první stálá cirkusová budova. V 19. století kočovní umělci pravidelně koncertovali v tomto provinčním městě, někdy ve stanu, někdy i přímo pod širým nebem.

První dřevěná budova byla postavena za peníze slavného italského cirkusového podnikatele Maximiliana Tuzzi v roce 1882. A právě v této budově začínal svou krotitelskou kariéru slavný cirkusový umělec Anatolij Leonidovich Durov, tady začal trénovat svá první zvířata: ovce, prase a kohouta.

Nová cihlová budova cirkusu pro 3000 diváků byla postavena až v roce 1929. Avšak během Velké vlastenecké války byla tato budova zničena. Až do roku 1975 se ve Voroněži konala cirkusová vystoupení pouze v cirkusovém stanu, který byl umístěn v centrálním parku. Roku 1975 byla na bývalém hřbitově postavena krásná moderní budova státního cirkusu. Obrovské množství vynikajících cirkusových umělců začínalo svou kariéru právě tady. Mezi nimi taková známá jména, jako Ivan Zolototrubov, což byl žonglér na schodech, pak také Zuev a Tertychnij, velmi známí siláci a akrobaté, dále Leonid Šapošnikov - známý sólo gymnasta a další. V červenci roku 2008 byl ve druhém patře Voroněžského cirkusu otevřen pomník A. L. Durovova.

Státní Cirkus v Kazani (Tatarstán). Během posledních let se státní cirkus v Kazani ocitl mezi předními ruskými cirkusy. Historie cirkusu je více než stoletá. První stálá dřevěná budova cirkusu zde byla postavena v roce 1890, a to zakladateli ruského národního cirkusu bratry Nikitinovy.

Nová éra v historii cirkusu začala s takzvaným "létajícím talířem", jehož neobvyklá kosmická silueta se stala nedílnou součástí města. Otevření této unikátní konstrukce v roce 1967 bylo událostí celosvětového významu. Budova cirkusu dostala ihned po otevření název "Stavba 21. století." Ve skutečnosti vypadá cirkus jako obří uzavřená mušle. Zajímavostí této budovy byl pevný betonový kuželový plášť bez vnitřních podpor. Jedinou stavbou podobného typu na světě byla v té době vládní budova v Riu de Janeiru. "Talíř", stojící na 289 pilířích,

byl první monolitní stavbou v Sovětském svazu. Poprvé byl cirkus postaven bez kolon, které podporují kopule a poprvé měl cirkus dvě manéže.

Od samého začátku v Kazaňském cirkusu hráli téměř všechny celebrity zapsané do historie ruského cirkusu. Dnes má cirkus aktualizované programy, na jeho manéži lze vidět unikátní představení s africkými lvy, vyškolenými pudly, opicemi a krokodýly, můžeme zde také vidět laserové show a samozřejmě i veselé a vždy provokativní klauny.

Od roku 1996 úspěšně provozují v tomto cirkuse dětskou cirkusovou školu.

7. Ruské cirkusové dynastie

Cirkusové dynastie jsou celé generace umělců, kteří předávají své profesní dovednosti a tradice. V celé historii lidstva patří právě cirkusové dynastie k nejslavnějším a nejdéle trvajícím dynastiím (snad s výjimkou monarchie). Asi stěží bychom našli jiný druh nebo oblast lidské činnosti, ve které je tak důležité již od raného věku se nejen učit profesionálním dovednostem, ale zapojit se do života cirkusového společenství. Téměř všechny žánry cirkusového umění jsou pečlivě předávané od rodičů k dětem, a děti již od narození dýchají cirkusový vzduch, absorbují jeho atmosféru a zůstávají v tomto světě po celý svůj život navzdory všem těžkostem této profese, protože tato profese je krásná a přináší lidem radost i spoustu zážitků. Není možné uvést všechna jména, která tvoří slávu ruského cirkusu. Tady jsou alespoň některé z nejznámějších ruských dynastií, jejichž osudy jsou zároveň unikátní a typické pro cirkusové umění.

7.1 Dynastie Durovových

Celý svět zná cirkusovou dynastii klaunů a krotitelů Durovových, kterou založil před 145 lety Vladimír Durov. Tato šlechtická rodina sloužila Rusku po několik staletí.

Rod Durových vstoupil do dějin Ruska dlouho před narozením zakladatele cirkusové dynastie Vladimíra Durovova. První zmínka o Durovových odkazuje v ruských genealogických knihách na 16. století. Mezi četnými členy rodiny byli carští plukovníci, soudci a osm střelců Petra Velikého. Alexander Durov sloužil jako úředník caru Alexeji Michajloviči a slavná žena, první ženská příslušnice jezdeckva Naděžda Durovová, byla babičkou Vladimíra Durovova. Otec Vladimíra Durovova, Leonid Durov, se zúčastnil krymské války v roce 1855.

Zakladatel cirkusové dynastie, Vladimir Leonidovič Durov, se narodil v roce 1863 v Moskvě. Velmi brzy zůstal bez rodičů a spolu se svým mladším bratrem vyrůstal v rodině svého kmotra. Od dětství snili oba bratři o cirkuse. Před vojenskou kariérou, na kterou byli dlouho připravováni, dali přednost životu potulných herců. Velmi brzo utekli z domova do Tveru a začali pracovat v cirkuse Rinaldo. Tady si velmi brzo všípili hodně cirkusových dovedností, jako akrobacii, žonglérství a klauniádu.

Mladšího bratra Anatolije lákala více akrobacie, gymnastika a klauniáda. Vladimír zas od samého začátku snil o práci se zvířaty. Kvůli tomu se jejich cirkusové dráhy rozdělily, Anatolij vstoupil v roce 1880 do potulného cirkusu V. Weinstocka a Vladimír se v roce 1881 ocitl v cirkusovém zvěřinci G. Winklera. I přesto, že oba bratři pracovali ve stejném žánru sólového klauna se zvířaty, hlavní zaměření jejich tvůrčí práce se výrazně lišilo. Základem všech vystoupení pro Anatolije byla satira, již v roce 1890 byl na plakátech uváděn jako "král komediantů." Domácí zvířata hrála podpůrnou roli v jeho programech. Neměl ve svém zvěřinci exotická zvířata, nejvíce ze všeho miloval práci s prasaty, ale většinu práce se zvířaty prováděli jeho asistenti a manželka. Vladimír naopak studoval zvířata do hloubky, navštěvoval přednášky o zvířatech na Moskevské univerzitě, a to zejména hodiny významného ruského fyziologa M. Sečenova. V jeho číslech hrálo drezírování dominantní roli. Jeho zvěřinec se trvale rozrůstal, kromě obyčejných psů, prasat, koz, krys a dalších zvířat známých divákům, vystupovala v jeho číslech také exotická zvířata jako sloni, lachtani, opice, pelikáni a další. Ke konci první dekády 20. století obsahoval zvěřinec Durovova takovou řadu zvířat a ptáků, jako žádný jiný cirkus na světě. Snem Vladimíra Durovova bylo postavit svůj vlastní dům pro zvířata, umístit je tam všechny do nejlepších podmínek, pozorovat je, léčit, trénovat a vystavovat publiku.

V Moskvě, na ulici Stará Božedomka (v roce 1927 se stala ulicí Durovova) koupil Vladimir dům se zahradou a stájemi a 8. ledna roku 1912 otevřel "Koutek Durovova". Durovovu se podařilo vytvořit unikátní zvířecí „domek“, nic podobného nikde neexistovalo. Bylo tam „Malé divadlo“, kde vystupovala cvičená zvířata, rozsáhlé muzeum přírodopisu a vědecká laboratoř, ve které se pozorovalo chování zvířat a vyvíjely se nové způsoby ochočení. Návštěvníci zde mohli poslouchat přednášky o psychologii zvířat. Po smrti Durovova tady bylo za iniciativy nejmladší dcery Anny vytvořeno opravdové divadlo zvířat, kde zvířata vystupovala spolu s aktéry.

"Короли шутов, но не шуты королей." [Králové šašků, ale ne šašci králů¹³]- tak o sobě mluvili Durovové. Byli to průkopníci mnoha směrů, jednak začali vystupovat pod svým vlastním jménem místo zámořské hlasité přezdívky, a jednak jako první začali v manéži mluvit a úplně se vzdali těžkých klaunských ličidel.

Ve stopách otců pokračovaly děti a vnoučata bratrů Durovových. V současné době nejvýznamnějšími představitelé dynastie jsou:

- Vnučka A. Durovova Teresa, krotitelka (jako první v historii cirkusu žena začala pracovat se slony) a její dcera Teresa Durovova je ředitelkou moskevského divadla klauniády.

- Pravnučka Vladimíra Durovova Natalie je generální a uměleckou ředitelkou moskevského divadelního komplexu „Říše divů Dědy Durovova, jehož logem vždy bylo „Забавляй - поучай!". [Bav - uč.]¹⁴

7.2 Dynastie, kde se rodí hvězdy – Zapašnyje

Zapašnyje - jméno jedné z největších cirkusových dynastií celého Ruska, dynastie krotitelů, provazochodců, akrobatů a gymnastů. V dnešní době najdeme v jejich rodinném albu celých 5 generací a 18 členů rodiny, kteří zasvětili svůj život cirkusu. Zakladatelem této cirkusové dynastie byl původem pobaltský Němec, hudební klaun Charles Thomson, který cestoval po Rusku na konci 19. století pod pseudonymem Milton. V Rusku si našel ženu a spolu měli dceru Lydii, která již od patnácti let vystupovala v manéži jako jezdkyňe a gymnastka. Dnešní příjmení světoznámé cirkusové rodině přináší manžel Lydie, Michael Zapašnyj. Nicméně se toto příjmení objevilo na cirkusových plakátech až za delší dobu.

Michael Zapašnyj nepocházel z cirkusové rodiny. Přišel do manéže tak říkajíc z diváků. Neuvěřitelné sílu mladého muže si všiml legendární borec Ivan Poddubnyj a nabídl Michaelovi vyzkoušet si práci v cirkuse, v té době ve velmi oblíbeném žánru - ve francouzském zápasu. Michael začal vystupovat pod pseudonymem "Orlík". Postupem času se však preference publika změnily, neuvěřitelný úspěch zápasu začal klesat. Poté, co se Michael stal členem rodiny Miltonů, začal se učit novému žánru - silové akrobacii. S partnerem vytvořil sérii unikátních divadelních čísel. Součástí jednoho z jejich čísel "Akrobaté-odstřelovači" byla střelba. Na přesnosti, vyrovnanosti a spolupráci akrobatů závisel nejen úspěch celého čísla, ale také bezpečnost diváků. Velmi zvláštním a nejednoznačným byl

¹³ Talanov, A. V.: Bratja Durovy. Moskva, Iskusstvo, 2011, str. 168.

¹⁴ <http://www.ugolokdurova.ru/istoriya-teatra>

Michaelův vztah k cirkusu, sám sebe si nemohl představit bez cirkusu, cirkus pro něj byl celý život, ale svých pět dětí, které byly téměř narozené v cirkuse, připravoval již od začátku pro úplně jiný život. Snil o tom, dát jim dobré vzdělání a "usedlé" povolání daleko od cirkusu. Ale život rozhodl jinak.

Po válce se rodina ocitla v Saratově, kde v místním cirkuse začala pracovat manželka Lydie. Kvůli nedostatku peněz připravil šestnáctiletý Walter s šestiletým bratrem Mstislavem vlastní akrobatický kousek a začali vystupovat spolu s matkou. Tehdy se zrodila druhá generace cirkusové rodiny. Brzo se na cirkusových plakátech objevuje skupina "Bratři Zapašnyje", ve které vystupují synové Michaela - Walter, Mstislav a Igor. Bratři demonstrovali různé žánry, vystupovali jako klauni, gymnasté, jezdci a krotitelé exotických zvířat a predátorů. Hlavním principem jejich práce bylo vždy hledání něčeho nového, vývoj a demonstrace dříve neznámých triků. V roce 1954 se bratři proslavili novým, do té doby úplně neznámým, číslem akrobatů provazolezců. Tomuto číslu srdečně tleskali diváci na 6. světovém festivalu mládeže a studentstva v Moskvě. Právě tam bylo toto vystoupení oceněno čtyřmi zlatými památnými medailemi.

Později začali bratři Walter a Mstislav pracovat samostatně i přesto, že oba vystupovali se cvičenými zvířaty. Walter Zapašnyj dlouhodobě pracoval s tygry, ale snil o mořských obrech, o kosatkách, chobotnicích nebo o delfínech. Bohužel, sen se mu nenaplnil. V 70. letech odešel Walter Zapašnyj do důchodu a předal své číslo synům Edgaru a Askoldu, kteří ještě jako malí kluci pomáhali otci s tygry v kleci. Ale kromě čísla se cvičenými tygry, které podědili po otci, vystupovali Edgar a Askold se svými vlastními triky jako žongléři na koních a cvičitelé opic.

Současně s prací v manéži se Mstislav stal režisérem cirkusových programů. V 90. letech uvedl jedinečnou cirkusovou inscenaci "Sloni a tygři", ve které věční nepřátelé v přírodě tygři a sloni vystupovali poprvé ve světové cirkusové praxi v jedné kleci. V roce 1996 byl M. Zapašnyj za inscenaci "Sloni a tygři" oceněn Státní cenou Ruské federace v oblasti literatury a umění.

V roce 1992 již dobře známý herec a režisér Mstislav Michajlovič převzal vedení státního cirkusu v Soči. O čtyři roky později k 25. výročí tohoto cirkusu uvedl dvě rozsáhlé cirkusové inscenace "Miluji tě, Rusko" a cirkusovou super show "Hvězdy světového cirkusu". Tyto dva programy měly v Rusku obrovský úspěch a staly se základem závěrečného uměleckého turné po Evropě a jihovýchodní Asii. S věkem neutichající touha Mstislava

Zapašného po neustálém kreativním vyhledávání a dobývání nových tvůrčích vrcholů vyvrcholila vytvořením velkolepé cirkusové divadelní show "Tygři na zrcadlové kouli. Triumf 21. století". V čele show stál syn Mstislava, Mstislav Zapašnyj mladší, který se stal důstojným nástupcem svého otce a celé dynastie. Za nápad, scénář a inscenaci tohoto jedinečného představení byla práce Mstislava oceněna statní cenou "Cirkus 2002" a jeho syn dostal Grand Prix (hlavní cenu) na mezinárodní soutěži "Cirkus".

7.3 Emil Kio a jeho cirkusová dynastie

„Если зритель, глядя на мою работу, получает удовольствие, значит, не зря я почти всю свою жизнь посвятил увлекательному и горячо любимому мною делу“ [Pokud je divák při pohledu na mou práci potěšen, můj život nebyl zbytečným a správně jsem se rozhodl, když jsem ho celý věnoval tolik fascinujícímu a milovanému dílu]- napsal ve své knize "Triky a kouzelníci" zakladatel dynastie iluzionistů Emil Kio¹⁵.

Emil Teodorovič Girsheld-Renard (Kio), se narodil 11. dubna 1894 v Moskvě. V 16 letech začal pracovat v divadle "Odeon". Po Říjnové revoluci byl spolu se souborem na turné ve Varšavě a právě tam se divadlo rozpadlo a přestalo existovat. Kio zůstal v cizině. Za nedlouho poté začal pracovat v cirkuse Ciniselli, dělal šatnáře, uklízeče u koní a pomáhal maskérům. Trvalo mu delší dobu než začal demonstrovat svá kouzla. Až když si našetřil dost peněz, tak si koupil pomůcky pro profesionální kouzelníky. V roce 1921 se Emil Kio rozhodl k návratu do Ruska, v Evropě bylo již iluzionistů víc než dost. Po návratu do vlasti, začal uvádět svá kouzla na veletrzích. V jeho podání jsme mohli vidět úchvatné "zničení gravitačního zákona", působivý trik "Žena ve vzduchu" a spoustu dalších zajímavých kousků. Ale bohužel již ve 30. letech začali bolševici bojovat s potulnými artisty. V nějakém bolševickém deníku se objevil článek s názvem "Balagan na Něvského." Autor článku zlostně osočoval Kia za šíření cizí, buržoazní kultury. Kia obvinili z velezrady a vystoupení mu zakázali. Odjel z periferií do Moskvy a tam pracoval v různých cirkusových kolektivech.

Co se týče jeho hereckého pseudonymu, tak podle jedné verze si vybral slovo Kio תקיו (tkio) z hebrejštiny. Je to slovo, které poznal z modlitby ve Varšavské synagoze. Podle druhé verze mu to slovo skočilo do oka na ulici, kde ve večerních hodinách uviděl tajemný zářící nápis "KI O". Později se ukázalo, že to byl vývěsní štít kina, kde chybělo jedno písmeno „N“.

¹⁵ Kio E.: Fokusy i fokusniki. Moskva, Iskusstvo, 1958, str.9.

Na začátku své kariéry napodoboval Emil Kio v manéži východní fakíry. Často odhaloval tajemství svých triků publiku, což bylo velice neobvyklé. Aby mohl spokojeně pracovat, předvedl na scéně několik čísel s výrazným ideologickým podtextem (v duchu té doby). Zvláštní úspěch sklízel ateistický trik "Plačící ikona." „Kouzlo“ bylo v tom, že se za přední stěnou ikony schovával pidimužík s gumovým balónkem a „vyráběl“ slzy. Toto číslo bylo doprovázeno úvodní a závěreční mravnou řečí.

Emil Kio byl první iluzionista, který přesunul svá vystoupení z divadelního jeviště do cirkusové manéže. To samozřejmě výrazně zvyšovalo složitost programu, protože diváci v cirkuse měli možnost prohlížet si artistu a jeho triky ze všech stran. V tomto směru byl Kio první sovětský iluzionista, který zbavil svá vystoupení roušky mystiky a tajemství. Zbavil se východního přepychu, pláště a turbanu, a vystupoval ve fraku. Hlavní důraz u svých triků kladl na to, že zadával divákům intelektuální hádanky a rébusy. Vymyslel a poprvé ukázal celou řadu triků, jejichž základy jsou dodnes stále používány většinou iluzionistů. V Anglii v roce 1960 byl uznán nejlepším iluzionistou na světě.

V cirkuse pokračovali dva synové Emila Kio, byli to dva nevlastní bratři Emil (mladší) a Igor. I když oba dělali ve stejném žánru, lišili se tvůrčím způsobem ukazování triků a od samého začátku se rozhodli vystupovat samostatně.

Starší bratr Emil (nar. 1938) na naléhání svého otce vystudoval Vysokou školu stavebnictví a inženýrství v Moskvě a dokonce i několik let pracoval v oboru. Nicméně cirkusové geny byly silnější, vždyť poprvé v manéži se Emil mladší ocitl, když mu byli teprve dva roky, vlezl tehdy náhodou v zákulisí do „kouzelné“ truhly svého otce. Technické znalosti získané na vysoké škole přišly později velice vhod při navrhování různých triků a rekvizit. Právě podle jeho návrhu byl udělán proslulý „magický řetězec“ (analog „indického provazu“), kdy gymnasta vykonává své triky na svislém nezafixovaném laně. V roce 1990 získal Emil Kio mladší titul národního umělce Ruska.

Na rozdíl od Emila se mladší bratr Igor (1944-2006) na kariéru v cirkuse připravoval od dětství, důsledně a cílevědomě. Po smrti otce přešel celý jeho repertoár, rekvizity a nástroje do rukou Igora. Jeho slavná čísla „Pálení ženy“, „Proměna ženy ve lva“ a „Řezání ženy“ lákala do cirkusu milióny diváků. Igor zásadně nepředváděl hotové cizí triky a kaskadérské kousky, chtěl všechno dělat sám. Stvořil několik úplně nových originálních čísel, mezi nimi „Móda“, „Akvárium“, „Piáno ve vzduchu“ apod., se kterými se proslavil po celém světě. Igora Kio právem nazývají „Tajemstvím 20. Století“, „Králem magie“,

a dodnes je to jediný iluzionista, oceněný mezinárodní cenou „Oscar“ (Belgie), která se každoročně předává nejlepšímu umělci („The Best Artist“).

Igor Kio ale nevystupoval jen v cirkusech, díky své popularitě vystupoval i ve sportovních palácích a divadlech po celé zemi, uváděl varieté a show v televizi (včetně šestidílného cyklu „Všichni klauni“, který věnoval vynikajícím mistrům klauniády). V roce 1989 založil Igor Kio svojí vlastní společnost „Show iluze Igora Kio“. „Král magie“ zemřel 30. srpna 2006. Ale jeho dílo stále žije: v cirkusech vystupují a v jeho práci pokračují jeho dva vnuci Igor a Nikita.

7.4 Dynastie Filátových

Každý zná nádhernou českou filmovou pohádku o Zlatovlásce a královském šéfkuchaři Jiřím, který připravoval pro krále magické ryby, porušil zákaz, ochutnal kousek a najednou začal rozumět jazyku zvířat. O rodině Filátových se říká, že jazyku zvířat rozumějí a tuto schopnost předávají z generace na generaci. Už téměř 200 let pracuje rodina Filátových se zvířaty v cirkuse a dnes je to jedna z největších cirkusových dynastií v Rusku.

Dynastie Filátových začala působit od roku 1836. V tomto roce totiž od guvernéra města Nižnij Novgorod dostal Ivan Filát a jeho žena oprávnění pracovat na náměstí. Zakladatelem dynastie byl Ivan Lazarevič Filátov, vodič medvědů, krotitel šelem a zakladatel zoo cirkusů v Rusku. Ivan Filátov a jeho manželka Taisia, která byla jezdkyň, spolu měli 13 dětí, dva z nich, Maria a Valentin, pokračovali ve stopách rodičů a zůstali v cirkuse.

Valentin Filátov začal vystupovat v manéži již jako šestileté dítě, byl akrobatem, ekvilibristou a krotitelem v jedné cirkusové skupině. Se svým vlastním číslem cvičených medvědů se poprvé objevil v roce 1941 ve městě Kujbyšev. V roce 1941 až 1944 cestoval se svým otcem po městech střední Asie a ukazoval číslo s velkou smíšenou skupinou zvířat, kde byli lvi, tygři, gepardi a ptactvo různých druhů. Zároveň si připravoval číslo se čtyřmi medvědy.

V roce 1949 vytvořil světoznámou atrakci „Medvědí cirkus“. Tato show, jejíž premiéra se konala 6. listopadu roku 1949 v Moskevském cirkuse, přinesla Filátovým celosvětové uznání. Cirkusová podívána cestovala s triumfálním úspěchem po Rusku a zajela i do zahraničí. V manéži místo lidí vystupovali v roli akrobatů, žonglerů, provazochodců a vzdušných gymnastů medvědi, předváděli jízdu na kole a koloběžce, boxovali a závodili

na motocyklech. Tato atrakce byla zcela unikátní, nic podobného nebylo nikdy v historii ruských a ani zahraničních cirkusů.

Ve stopách svého otce pokračovaly i jeho dvě dcery Ludmila a Tatiana a jejich manželé.

V roce 1975 vyšel nový program „Cirkus zvířat“. Objevily se tam nová čísla s názvy „Exotická zvířata“ (Ludmila Filátovová), „Levharti a koně“ (Valerij Filátovov), „Indický slon“ (Tatiana Filátovová), „Šimpanz-akrobat“ (Alexander Gorin (manžel Tatiany Filátovové) a samozřejmě, již známý „Medvědí cirkus“ Valentina Filátovova. V roce 1979 vešlo do programu také číslo "Iluze se cvičenými zvířaty" pod vedením Julie Filátovové, vnučky Valentina Filátovova.

Valentin Filátov zemřel ve věku necelých 60 let. Ale po něm zůstalo jeho jedinečné číslo „Medvědí cirkus“ a jeho neopakovatelný program „Cirkus zvířat“. Zůstali jeho studenti, děti a vnučata, v jejichž pracích budou žít nejlepší tradice ruského cirkusu napořád.

V roce 2001 vytvořila Julia Filátovová nový program „Cirkus zvířat“ a pojmenovala ho po svém dědečkovi, národním umělci SSSR V. Filátovovi. V novém programu byly s novou hudbou a scénografií kompletně přepracované staré trikové kompozice dědečka.

7.5 Dynastie džigitů (jezdců) Kantěmírovových

Ještě na začátku 18. století „Jezdecký cirkus“ prostě neexistoval. Jako vůbec první na světě představil umění jezdeckví širokému publiku Alibek Kantěmírov.

Zakladatel slavné dynastie a národní umělec Ruska Alibek Kantěmírov se narodil v malé vesnici v severní Oseti v roce 1882. Od dětství se Alibek účastnil závodů na koních a díky své vytrvalosti dosáhl značných úspěchů, stal se jedním z nejlepších žokejů celého Kavkazu. Ale bylo to pro něj málo, nechtěl jenom vyhrávat peníze majitelům dostihových koní, chtěl něco více. Ve stejné době přijel na turné do Vladikavkazu cirkus. Jedním z akrobatů byl slavný Osetinec – silák Temirbolat Kanukov přezdíváný Kazbek Hora. Přesvědčil majitele cirkusu vzít do souboru mladého jezdce Alibeka. Avšak ještě dlouho poté byl Alibek daleko od světla manéže: staral se o koně, střelivo, pomáhal s rekvizitami. Každou volnou minutu trávil pracovitý a talentovaný mladý muž zdokonalováním svých jezdeckých dovedností. A jeho úsilí a námaha nebyly nadarmo. Konečně mu umožnil majitel cirkusu připravit si své vlastní číslo a 11. února roku 1907 se stal dnem, který byl navždy zapsán do historie rodiny Kantěmírovových. V manéži Batumského cirkusu uvítalo publikum nové

číslo „Sólo-jezdec Alibek Kantěmírov“. Byla to velkolepá show: „*на светло-сером коне с шашкой в зубах... то под живот лошади нырнет, то в ноги скачущему коню бросится, да в последнюю секунду на стремях повиснет...*“ [na světle šedém koni s nožem v ústech... Při klusu podlézá pod břichem koně, vrhá se pod nohy vzpínajícího se hřebce, a na poslední chvíli se chytá třmene, zavěsí se a nechává se táhnout koněm v plné rychlosti!]¹⁶

A od té doby je to tak pokaždé, od svého prvního do svého posledního výjezdu, všech 65 let v manéži, předvádí Alibek neskutečnou podívanou, dokonalou harmonii s koněm. Již velmi brzy ho jeho sláva a úspěch dostanou za hranice Kavkazu a tleská mu jak ruské tak, i evropské publikum. Střídal různá města i země. Ale jako by měl pořad málo, jako by něco ustavičně hledal, jako by se chtěl stát zakladatelem žánru, něco jako Stanislavským jezdeckého cirkusu. A konečně v roce 1924 se mu splnil jeho celoživotní sen: Alibek Kantěmírov založil svou vlastní slavnou jezdeckou skupinu „Ali Beck“, která dodnes objíždí turné a s velkým úspěchem vystupuje v těch nejlepších manéžích po celém světě.

Dokonce i Angličan Bertram Mills, majitel cirkusu „Olympia“ přišel po přehlídce za Kantěmírovovým, sundal klobouk a řekl: „*Сэр, ваше выступление — настоящий фурор. Ничего подобного я никогда не видел. Я искренне преклоняюсь перед вами*“. [Pane, vaše vystoupení je skutečná senzace. Nic takového jsem nikdy neviděl. Upřímně vás obdivuji]¹⁷.

Ale ze všeho nejvíc byl Kantěmírov pyšný na své četné žáky a především na přímé nástupce dynastie Kantěmírovových, na své syny a vnuky. Ve 40. až 70. letech minulého století posílili a násobili slávu mistrů jezdeckého cirkusu představitelé druhé generace Kantěmírovových: Hasanbek, nejstarší syn Alibeka, který začal svou cirkusovou kariéru ve věku pěti let, Irbek a Mukhtarbek.

Na začátku 70. let uvádí Mukhtarbek Kantěmírov novou cirkusovou etnografickou inscenaci "Obrázky z Kavkazu." Kromě četných jezdeckých inscenací má Mukhtarbek na svém kontě hodně filmových rolí. Snad největší popularitu měl film "Neboj se, já jsem s tebou", který vyšel v roce 1982. Ženská polovina populace v celé zemi se zamilovala do hlavní postavy filmu. Sovětské ženy snily o Rustamě, o „*благородном и добром принце на коне, который явится в нужную минуту и спасет, и подставит плечо, и озарит светом души, и согреет*“ [...o vznešeném a dobrém princí na koni, který se objeví vždy

¹⁶ Fedorov, B.: Džigit Osetiji. Ordžonikidze, Severo-Osetinskoje knižnoje izdatěl'stvo, 1960, str. 23.

¹⁷ <http://www.ossetians.com/rus/news.php?newsid=4171>

v pravou chvíli na pravém místě a zachrání, zahřeje a rozsvítí světlo duše]– psalo se v novinách té doby¹⁸.

Na konci 60. let vyrazili na scénu spolu s otcem a dědečkem představitelé třetí generace Kantěmírovových, Kadžana, Alibek ml. a Anatolij. „Изящная Каджана работала, как истинный джигит в мужском костюме... в конце каскада лихим движением срывала шапку, на плечи падали косы с белыми бантиками, и цирк взрывался!“ [Женá a elegantní Kadžana pracovala jako opravdový jezdec v pánském obleku... až nakonec vystoupení strhla rychlým pohybem klobouk s hlavy a na ramena jí spadly bílé copánky s mašličkami. Publikum šílelo nadšením!]¹⁹

Dědeček Alibek vystoupil naposledy v manéži v den svých 90. narozenin. V roce 2007 dynastie Kantěmírovových oslavila své 100. výročí.

8. Slavní ruští klauni

Cirkus bez klaunů prostě neexistuje. Na rozdíl od všech výše uvedených cirkusových dynastií, klaun v cirkuse je možná jediný žánr, který nemá dynastických tradic. Každý klaun, samozřejmě, využívá zkušenosti svých předchůdců, ale vždy vytváří svůj vlastní individuální umělecký svět, který se radikálně liší od všeho, co bylo vytvořeno dříve. Na druhé straně, práce klauna není pro děti, protože vyžaduje filozofické pochopení skutečností a spoustu životních zkušeností, které přicházejí pouze s věkem. Práce klauna je všestranná a zároveň nejtěžší ze všech žánrů cirkusového umění.

Klauniádu lze nazvat nejdemokratičtějším cirkusovým žánrem. Jeho začátky leží v projevech putovních umělců, kteří měli v různých zemích různé názvy: v Rusku to byli klauni, ve Francii kejklíři, v Německu „Spielmanni“, v Polsku „šviháci“, ve Střední Asii „maskharabozy“. Ve svých vystoupeních kombinovali hrubý humor pro pobavení diváků s aktuálními satirickými prvky a parodií.

8.1 „Karandaš“ (česky Tužka)

Za jednoho z praotců ruských klaunů se oprávněně považuje člověk, jehož umělecké jméno se stalo apelativem: „Karandašem“ v dnešní době často nazývají komickou postavu v cirkusové manéži.

¹⁸ Ne bojsa, ja s toboj. „Komsomolskaja pravda“, 18.10.1982, str.3.

¹⁹ <http://www.nykhas.ru/46854/dinastiya-kantemirovykh/>

Karandaš (skutečné jméno - Michail Rumjantsev, 1901-1983) studoval na Vysoké škole cirkusového umění v Moskvě, kde v té době učil klauniádu za svých časů velmi známý herec M. Mestečkin, budoucí vrchní ředitel moskevského cirkusu na prospektu Vernadského. Později se stali blízkými přáteli. V roce 1930 Michail Rumyantsev debutoval jako klaun v Moskevském cirkusovém šapitó. Na začátku své kariéry opakoval obrazy, které vytvořil Charles Chaplin. Ale později si uvědomil, že maska Chaplina nebude nejlepší volbou, a tak se poprvé v roce 1934 v cirkusové manéži v Leningradě objevil ve své potom už velmi známé podobě jako Karandaš. Svůj pseudonym si vypůjčil od francouzského karikaturisty Caran d'Ache.

Při výběru svého kostýmu a líčení se inspiroval vzhledem obyčejného člověka, jen to poněkud zveličoval. Vybral si obyčejný černý oblek, ale velký a pytlovitý, normální boty, ale o pár velikostí větší a téměř obyčejný klobouk, ale špičatý. Neměl žádný nos na gumičce nebo od ucha k uchu namalované červené rty. Od Chaplina zůstal jen malý knírek, který zdůrazňoval mimiku jeho tváře. Základem jeho cirkusové postavy byl obyčejný dospělý člověk, avšak bezprostřední a veselý jako dítě, člověk dobromyslný, vtipný, nápaditý, plný spontánnosti, šarmu a energie. Jeho úmyslná nemotornost a neobratnost vzbuzovala smích. Jeho trvalým společníkem a "identifikační značkou" se stal skotský teriér jménem Kaňka. Po mnoho let byla tato dvojice nerozlučná.

Jednou ze základních barev jeho tvůrčí palety byla satira. Začátek satirického směru jeho práce pramení ve vystoupeních v průběhu Velké vlastenecké války, kdy vytvořil Karandaš sérii čísel, které odsuzovali vůdce nacistického Německa. Po válce zůstávali aktuální satirické reprízy i nadále neoddělitelnou součástí jeho vystoupení. Představení Karandaše byla vždy dynamická a odrážela aktuální potřeby společnosti. Kupříkladu ve chvíli, kdy přijížděl na turné, vždy předem zjišťoval nejzajímavější události města, kam měl namířeno, a zařazoval tuto informace do svého programu. Tato neobvyklá metoda vyvolávala u diváků údiv, odiv a smích zároveň.

Karandaš se stal prvním sovětským klaunem, jehož popularita vyšla daleko za hranice země. Byl znám a milován ve Finsku, ve Francii, ve východním Německu, v Itálii, v Anglii, v Brazílii, v Uruguayi a v dalších zemích. Dnes je po něm pojmenovaná Moskevská státní škola cirkusového a varietního umění.

Vedle budovy Svazu ruských cirkusových umělců v Moskvě, kde žil a pracoval Michail Rumjantsev, stojí socha z bronzu „Karandaš a jeho pes Kaňka“, socha, kde v přirozené podobě stojí klaun v legračním klobouku a vedle jeho nohy leží černý pes.

Závěrem kapitoly o slavném klaunu uvádím slova samotného herce, která řekl umělec krátce před svou smrtí: *„Я клоун. И никем другим себя не представляю. У меня никогда не было желания начать все сначала. У меня есть только желание — продолжать. Я не могу и не умею быть нигде, кроме цирка. Даже дома долго быть не могу, меня тянет в цирк... Клоунада — это не только романтика, это самое реалистическое искусство. Если бы клоун не был законченным реалистом, вряд ли бы его принимали все зрители. Он видит действительность такой, какая она есть, просто поступки его отличаются от обычных поступков людей“* [Jsem klaun. A nikým jiným si sám sebe neumím představit. Nikdy jsem neměl touhu začít znovu. Vždy jsem si přál pokračovat v tom, co dělám. Nemohu a ani neumím být jinde, nežli v cirkuse. Dokonce ani doma nemůžu být dlouho, pořád cítím nutkání vrátit se do cirkusu. Klauniáda je nejen romantické, ale i nejvíce realistické umění. Kdyby klaun nebyl úplný realista, těžko by mu rozuměli všichni diváci. Vidí realitu takovou, jaká je, jen jeho vystupování se liší od vystupování běžných lidí.]²⁰

8.2 Oleg Popov- „slunečný“ klaun

Umělecká dráha geniálního umělce Olega Popova (nar. 1930), žáka Karandaše, je bohatá na události a šťastné náhody. V dětství se mu cirkus zdál jako vzdálený a nesplnitelný sen. Kdo tehdy mohl vědět, že v budoucnu se ten dětský sen stane nejenom skutečností, ale smyslem celého jeho života! Během války pracoval jedenáctiletý chlapec Oleg Popov zámečnickem v továrně, miloval sport a akrobacii. Jeden kamarád přivedl Olega do cirkusové školy, kde prováděli jeho vrstevníci těžké kaskadérské kousky, obratně žonglovali a sebevědomě chodili po provaze. Tady se rozhodl, že zasvětit život cirkusu. Tajně vstoupil do státní školy cirkusových umění, skrýval toto tajemství před matkou.

Po absolvování školy v roce 1950 začal vystupovat jako provazochodec na slabě nataženém drátě. Téměř okamžitě se projevil komediální talent tohoto umělce. První Ologova vystoupení však nebyla příliš úspěšná, vzbuzovala u publika spíše legrační smích, ne ocenění akrobatického výkonu, ale i přesto byli vždy doprovázeni četným potleskem.

V roce 1950 začal Popov pomáhat už v tu dobu slavnému Karandašovi. Jejich společná práce byla natolik úspěšná, že slavný klaun zařadil Olega do svého programu. Právě

²⁰ Karandaš. Nad čem smejetsja kloun. Moskva, Iskusstvo, 1987, str. 168.

tady, u Karandaše, se Popov naučil samostatně pracovat. Práce velikého mistra byla pro něj po celý život inspirací.

Nicméně těžko říct, jaký osud by čekal Popova, nebýt obrovské náhody. V roce 1954, se stalo něco, co zcela změnilo osud umělce. Na turné v Saratově si zlomil klaun Paul Borovikov žebro a místo něj poprosili vystoupit Olega. Úkol nebyl vůbec snadný, musel se narychlo naučit nové číslo, obléct cizí podivný oblek, a hlavně se musel přizpůsobit cizímu hereckému výrazu. Začal improvizovat a podařilo se! Publikum přijalo nového klauna s nadšením. Je možné říct, že v tento okamžik se zrodila nová hvězda ruského cirkusu.

V roce 1956, poprvé po druhé světové válce, se kolektiv Sovětských cirkusových umělců vydal do Evropy na turné. Zúčastnit se zajímavého programu a vystupovat v mezerách mezi čísly nabídli i mladému talentovanému klaunu Olegu Popovu. Jeho představení měla obrovský úspěch a mladý klaun příjemně překvapil západní publikum, pro něž byl klaun bez obvyklého líčení a bez tradičního kostýmu novinkou. Místní kritici si všimli nejen dokonalosti sovětských cirkusových umělců, ale také talentu okouzlujícího mladého klauna, který zaujal publikum upřímností, originalitou a neuvěřitelnou lidskou laskavostí, která se šířila mezi diváky až do posledních řad. Toto turné a jeho nádherné číslo s názvem "Sluneční paprsek" přineslo Popovu celosvětovou slávu a také celoživotní přezdívku "Slunečný klaun".

Na rozdíl od Karandaše se v jeho číslech neobjevovala satira, jeho vystoupení byla lyrická a velice optimistická. Slámová kštica, kostkovaná kšiltovka a šibalský úsměv - to vše přispívalo k vytvoření okouzlující postavy veselého klauna, který se s vášní pouštěl do každého představení. Oleg Popov byl vždycky u diváků propojen s Ivanem- Blbečkem, naivním a nevinným chlapcem.

Práce Popova výrazně přispěla ke vzniku nových principů klauniády. V roce 1981 v Monte Carlu byl Popov oceněn cirkusovým "Oscarem", premií Zlatý klaun.

Během svého života rozdával tento vynikající komik a báječný člověk s laskavými zářícími očima a okouzlujícím úsměvem lidem smích. „Smích bez ponižování a vulgárností“, jak sám jednou o sobě prohlásil. Na konci 80. let opustil "slunečný klaun" Rusko a dodnes žije v Německu, nedaleko Norimberku, kde spolu se svou ženou vystupují i nadále v cirkuse. Sbírá tam paprsek slunečního světla do košíčku, avšak neodnáší ho s sebou, ale kropí ho na hlavy diváků.

8.3 Jurij Nikulin - Klaun s velkým „K“

Jurij Nikulin, muž, jehož jméno je navždy neodmyslitelně spjato s ruským cirkusem a kinem. Přes zdánlivou jednoduchost svého komického obrazu je oprávněně považován za jednoho z nejvýznamnějších představitelů ruské kultury 20. století.

Není jich moc, těch opravdových klaunů, kteří se dají považovat za symbol cirkusového umění. Právě takový, všemi oblíbený, obyčejný, bezprostřední a věčně mladý byl Jurij Nikulin. Měl mimořádný smysl pro humor. Může to potvrdit každý, kdo měl to štěstí ho alespoň jednou slyšet říkat své jiskřivé vtipy, aforismy, směšné historky a vtipné dialogy. Jako umělec měl Jurij Nikulin dvě hlavní vlastnosti - laskavost a vtip. První z nich přitahovala diváky a druhá povzbuzovala. Nikulin byl komik, ale nikdy se nepitvořil, nedělal legrační obličej, nepokoušel se rozesmát hrou hlasu a mimikou obličej. Jeho brilantní humor vycházel z hlubiny jeho osobnosti.

Do jisté míry byl celý život velkého herce předem určen jeho geny, vrozený smysl pro humor a vynikající uměleckou schopnost nepochybně zdědil po svých rodičích. Budoucí veliký herec se narodil 18. prosince 1921 r. v malém městečku Demidov. Jeho otec pracoval v místním činoherním divadle a v divadelních hrách hrála také jeho matka. Rozhodně ne náhodou měli jeho rodiče úspěch právě za svá komediální představení.

Život Jurije se trochu lišil od osudů ostatních dětí jeho věku. Odešel na vojnu, jak se říká, rovnou ze školní lavice, a byl součástí hned dvou válek, finské a druhé světové. Celkem strávil v armádě pět dlouhých let života, a dokonce jednou málem zemřel v hořícím tanku. Nicméně tyto momenty jen zpevnili jeho touhu po životě, a již ve válečných okopech často přemýšlel o tom, co bude dělat po skončení války. Do realizace svých plánů se dal ihned po propuštění z armády, přihlásil se na VGIK (Vysoká škola kinematografie). Byl však odmítnut, komise se rozhodla, že není dostatečně krásný na herce. Stejná situace se opakovala ještě párkrát. Poté, co strávil celé léto přijímacími zkouškami do různých divadelních škol v Moskvě, ztratil herec naději zalíbit se alespoň jedné zkušební komisi. Nicméně zoufalství netrvalo dlouho a záhy vstoupil do studia konverzačních žánrů při Moskevském cirkuse pod vedením slavného klauna Karandaše.

Po dokončení studia v roce 1950 začal ihned vystupovat v moskevském cirkuse na Barevném bulváru. Několik prvních let hrál před publikem se svým tehdejším kolegou Michaelem Šujdinem, a pak začal vystupovat sám.

Hlavní charakterizací tvůrčí individuality Nikulina byla kombinace okouzlujícího smyslu pro humor při zachování vnější vyrovnanosti. Jeho oblek byl vytvořen legračním kontrastem: měl krátké pruhované kalhoty a obrovské boty a zároveň elegantní vršek - černé sako, bílou košili a kravatu a k tomu ještě slaměný klobouk. Virtuózně rozpracovaná maska vnější hrubosti a hlouposti, zpoza níž se klubala moudrost a jemná, zranitelná duše, umožňovala Nikulinovi pracovat v nejtěžším žánru klauniády, v lyricko-romantických výstupech. Ve svých vystoupeních byl vždy organický, naivní a dojemný a uměl rozesmát diváky jako nikdo jiný. V komických obrazech Nikulina se zázračně udržovala vzdálenost mezi maskou a umělcem, což přidávalo jeho postavě ještě větší hloubku a všestrannost. Během svého dlouhého působení v cirkuse vytvořil Jurij Nikulin mnoho jedinečných scének, z nichž nejpamátnejšími se stali čísla „Malý Pierre“ a „Pipo a milionář“. Celkem strávil Nikulin v cirkuse téměř padesát let svého života.

Samotná práce v manéži by stačila na to, aby se jméno Nikulin zapsalo do dějin ruského umění. Nicméně všestrannost jeho talentu umožnila Nikulinovi realizovat se i v jiných žánrech. Zahrál si ve více než čtyřiceti filmech, přičemž hrál jak světlé komediální, tak i dramatické a skutečně tragické role.

Celý svůj život sbíral a velice rád vyprávěl vtipy, což bylo v jistém smyslu také výrazem jeho "klaunské" nатуry, vždyť každá scénka klauna je ve skutečnosti krátkým příběhem s překvapivým koncem, čili vtipem. V řadě nakladatelství publikoval svou knihu „Historiky Nikulina“ a v roce 1990 se objevil v televizi jako moderátor komické show "Bílý papoušek“. V roce 1981 přestal Nikulin pracovat v manéži moskevského cirkusu a o dva roky později se stal jeho hlavním manažerem a ředitelem.

21. srpna 1997 Jurij Nikulin náhle zemřel v nemocnici kvůli komplikacím po operaci srdce. Tento vynikající herec, komik a člověk miloval život. Jeho filmy dodnes sledují miliony diváků.

Těmito třemi klauny však výčet zdaleka nekončí. Slávu ruskému cirkusu přineslo mnoho klaunských jmen, dobře známých jak mezi diváky v Rusku, tak i v zahraničí.

Závěr

Ruský cirkus, který zdědil ty nejlepší jedinečné tradice ruského a sovětského cirkusu, dodnes zůstává vynikajícím tvůrčím fenoménem ve světě. Patří mu mnoho tvůrčích objevů, kouzelnických a akrobatických know-how, autorských unikátních čísel a programů. Cirkus získal uznání v celosvětovém měřítku. Čísla a programy ruských umělců stále získávají medaile a ocenění na mezinárodních festivalech a soutěžích cirkusového umění. Přes všechny těžkosti a problémy ruský cirkus je i nadále jedním z nejvíce vážených cirkusů na světě.

Jak již bylo zmíněno na začátku práce, zůstává cirkus dodnes jedním z velice špatně prozkoumaných fenoménů ruské kultury. Ale i přesto najdeme v knihovnách a v literárních archivních pramenech různých evropských zemí rozsáhlá, bohatá, důkladná a fascinující až téměř romantická díla, jako například knihy profesora J. Dmitrieva, S. Makarova, a také spisy samotných cirkusových umělců, například Jurije Nikulina a Leonida Jengibarova. A právě díky těmto článkům a knihám si může každý čtenář udělat nejenom představu o tom, co je to cirkus, ale i pochopit jeho jedinečnost, jas, zábavu a úžasnou všestrannost cirkusového umění.

Mnoho lidí v dnešní době cirkus odsuzuje. Slýcháváme narážky na týrání zvířat, zneužívání lidí a demoralizaci společnosti. Není divu. Beze sporu se v dnešní době najdou lidé, kteří staví svou živnost na zneužívání zvířat. Ale nemůžeme přeci házet veškeré cirkusy do jednoho pytle. Existují i takové cirkusy, kde se ke zvířatům chovají ohleduplně a humánně, nebo cirkusy bez zvířat, kde je program postaven na odvaze a dovednostech akrobatů, žonglérů, kouzelníků a klaunů. Vždyť cirkus je pojem, tradice, součást společenského života, baví a fascinuje lidi již po kolik desetiletí, obohacuje kulturu neskutečným způsobem a dá se říct, že nejednou zachránil zdrcenou „duši“ naší drsné společnosti.

Téma této bakalářské práce je mi velice blízké, sama se zajímám o umění a umění mě baví. Proto jsem ráda, že jsem mohla zpracovat práci o různých světoznámých umělcích, kteří mi přinesli nejednu inspiraci. Dozvěděla jsem nespočet nových, zajímavých a dechberoucích informací o cirkusovém světě a dokonce se mi podařilo nahlédnout i pod pokličku uměleckého života. Závěrem bych jenom řekla, že je neskutečná škoda, že tak naprosto unikátní druh umění pomalu zaniká, a že spousta lidí v dnešní době nedokáže ocenit cirkusové umění tak, jak si právem zaslouží.

Резюме

Русский цирк, который унаследовал лучшие уникальные традиции русского и советского цирка, по-прежнему остается выдающимся творческим явлением в мире. Ему принадлежит много творческих открытий, фокуснические и акробатические ноу-хау, авторские права, уникальные номера и программы. Цирк получил признание во всем мире. Номера и программы русских артистов по-прежнему удостоиваются медалей и наград на международных фестивалях и конкурсах циркового искусства. Несмотря на все трудности и проблемы российский цирк остается одним из самых любимых цирков в мире.

Как уже упоминалось в начале работы, цирк остается одним из самых плохо изученных явлений русской культуры. Но несмотря на это, в библиотеках и литературных архивах разных стран можно найти детальные, увлекательные, почти романтические произведения, как, например, книги профессора Ю. Дмитриева, С. Макарова, а также работы самих цирковых артистов, таких как Юрий Никулин, Леонид Енгибаров и др. Благодаря этим статьям и книгам каждый читатель может не только получить представление о том, что такое цирк, но и понять его уникальность, яркость, веселье и удивительную универсальность циркового искусства.

Многие люди в настоящее время осуждают цирк. Часто слышим нарекания на жестокость по отношению к животным, злоупотребление человеческого фактора, насилие и деморализацию общества. Неудивительно. Бесспорно, в настоящее время есть люди, которые строят свой бизнес на жестоком обращении с животными. Но нельзя чесать всех под одну гребенку. Существуют и такие цирки, где к животным относятся заботливо и гуманно, или же цирки без животных, где программы построены на отваге и мастерстве акробатов, жонглеров, фокусников и клоунов. Ведь цирк – это понятие, традиция, часть общественной жизни. Цирк развлекает и очаровывает людей уже в течение многих десятилетий, невероятным способом обогащая культуру. Можно сказать, что цирк неоднократно выручал опустошенную "душу" нашего сурового общества.

Тема этой работы мне очень близка, я интересуюсь искусством и искусство мне нравится. Вот почему я рада, что могла работать над проектом об известных деятелях искусства, которые меня во многом вдохновили. Я узнала много новых, интересных, захватывающих дух информации о свете цирка, мне удалось заглянуть за кулисы художественной жизни цирковых актеров. В заключение я хотела бы сказать, что

невероятно жалко, что такой уникальный вид искусства медленно исчезает, и что много людей сегодня не ценят искусство цирка так, как оно того заслуживает.

BIBLIOGRAFIE

Knižní zdroje (řazeno abecedně):

- Adov, I.: Kio, syn Kio. Ogonjek, říjen 1966, № 43.
- Alekseev-Jakovlev, A.: Russkije narodnyje guljanija (po rasskazam Alekseeva). Moskva, 1948.
- Alperov, D.: Na areně starogo cirka. Moskva, 2006.
- Antonov, B.: Pětěrburg - 1914 - Pětrograd. Chronologičeskaja mozaika stoličnoj žizni. Moskva, 2014.
- Bargian, F.: Sovetskij cirk na pjati kontinentech. Moskva, 1977.
- Bělkin, A.: Russkije skomorochi. Moskva, 1975.
- Četyrin, V.: Sovetskij cirk v 1920 - 1980 gody. Diplomnaja rabota, Tambovskij gosudarstvennyj universitet im. G. R. Deržavina, Tambov, 2013.
- Děmin, A.: Demokratičeskaja poezija XVII v. v pismovnikach i sbornikach virševykh poslanij. Moskva, 1965, č. XX.
- Dmitrijev, J.: Cirk v Rossii: ot istokov do 1917 goda. Moskva, 1977.
- Dmitrijev, J.: Sovetskij cirk segodnja. Moskva, 1968.
- Dmitrujev, J.: Šuty na Rusi. Časopis Sovetskij cirk. №6, 1966.
- Fedorenko, A.: Bolšána kniga žizni. Jurij Nikulin. Doněck, 2013.
- Fedorov, B.: Džigit Osetiji. Ordžonikidze, 1960.
- Filatov, V., Aronov, A.: Mědvěžij cirk. Moskva, 1962.
- Grekov, B.: Kultura Kijevské Rusi. Moskva, Akademie Věd SSSR, 1944
- Chrenov, N.: Balagan v tradicionnoj kulturě: mif, prostranstvo, vremja // Slavjanskaja tradicionnaja kultura i sovremennyj mir. (Materiály vědecko-praktické konference. Moskva, 1999).
- Kio E.: Fokusy i fokusniki. Moskva, 1958.
- Kuzněcov, J.: Cirk: proischoždenije, razvitije, perspektivy. Moskva, 1971.
- Lazarev, V.: Istorija vizantijskoj živopisi. VI.6. Mozaiki i freski sobora Sv. Sofii v Kijevě. Moskva, 1986.
- Lunačarskij, A.: O massovykh prazdnestvach, estradě, cirke. Moskva, 1981.
- Lunačarskij, A.: Zadači obnovlennogo cirka. Vestnik teatra. 1919. № 31.
- Makarov, S.: Iskusstvo cirka v Rossii: ot imperatorskogo cirka do cirka bratjev Nikitinych. Moskva, 2013.

Makarov, S.: Kitajskaja premudrost' russkogo cirka. Vzaimovlijanie russkogo i kitajskogo cirka. Moskva, 2009.

Morozov, A.: Skomorochi na severě. Archangelsk, 1946.

Ne bojsa, ja s toboj. „Komsomolskaja pravda“, 18.10.1982

Nekrylova, A.: Russkije narodnyje gorodskije prazdniki, uvesilenija i zreliščtja, konec XVIII - načalo XX věka. Lenigrad, 2004.

Pjatajeva, O.: Rossijskij cirk 1900-1917 gg. Očerki istorii. Žurnal „Izvestija Rossijskogo gosudarstvennogo universiteta im. A.I. Gercena“, vypusk 60, 2008.

Požarskaja I.: Jurij Nikulin. ŽZL. Moskva, 2010.

Rosin, A.: Kloun bet grima, Bibliotěka žurnála «Florida», 2012.

Rumjancev, M.: Na arěně sovětskogo cirka. Moskva, 1977.

Rybakov, M.: Kijevskij cirk: ljudi, sobytija, sud'by. Kijev, Vseukrajinskaja obščestvennaja organizacija «Cirkovoj sojuz Kobzova», 2005.

Slavskij, R.: Brat'ja Nikitiny: dokumentalnyj očerk ob osnovateljach russkogo cirka. Moskva, 1987.

Sovetskij cirk, 1960, № 11. Pamjati Sung Siu Lee.

Surmina, I., Usova, J.: Samyje znamenityje dinastii Rossii. Moskva, 2001.

Svičkar', T., Měrnikova, M.: Muchtarbek Kantěmirov i konnyj teatr „Kaskadér“. Samara, 2009.

Šnejder, A., Slavskij, P.: Malen'kaja enviklopedija "Cirk", (red. Dmitrijev, J. A.), Moskva, 1973.

Talanov, A.: Bratja Durovy. Moskva, 2011.

Turgeněv, I.: Sovremennyje zamětki. Turgeněv, I. S.. Práce v patnácti svazcích (sv. 1). Moskva, 1960.

Věsnina, N.: Sady Něvskogo prospěkta. Moskva, 2008.

Vjatkin, B.: Žizn' klouna. Leningrad, 2005.

Zapašmyj, V.: Risk. Bor'ba. Ljubov'. Moskva, 2002.

Zyrjanov, V.: Cirk Truzzi. Žurnal «Uralskij sledopyt » N 1, 1990.

Žando, D.: Istorija mirovogo cirka. Moskva, 2004.

Internetové zdroje (řazeno abecedně):

<http://enc.vkarp.com/2011/04/18/>.

<http://library.sgu.ru/elcol/0599.htm>

<http://muzeum.me/index.php?n=297&page=calendar>

http://old.circus.kiev.ua/ru/tape_R15.htm

http://ria.ru/trend/circus_reform_03032010/

http://ria.ru/trend/circus_reform_03032010/

<http://rusnovosti.ru/posts/72123>

<http://voronezh-circus.ru>

<http://www.bigcirc.ru/main/times>

<http://www.bigcirc.ru/main/times>

<http://www.circus.spb.ru/ru/>

<http://www.kazan-circus.ru/>

<http://www.krugosvet.ru/>

<http://www.lawmix.ru/sss/18707>

<http://www.letopis.info/themes/circus>

http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_481.htm

http://old.circus.kiev.ua/ru/tape_R15.htm

<http://www.ossetians.com/rus/news.php?newsid=4171>

<http://www.ruscircus.ru>

<http://www.ugolokdurova.ru/istoriya-teatra>

<http://www.viprutv.com/m/88315/Cirkovye-dinastii-Filatovy>

www.circus.spb.ru

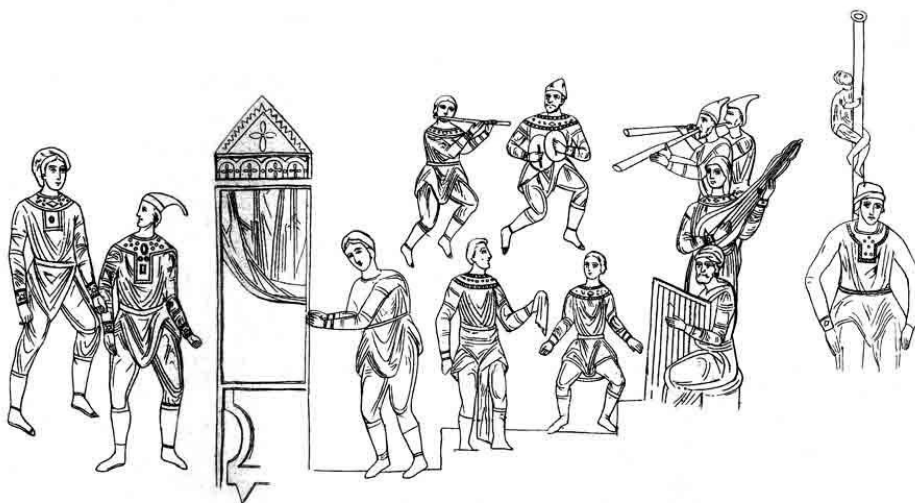
Dokumentární přílohy

Obr. č. 1: Skomorocové a cirkusová zábava. Malba M. Ščrileva

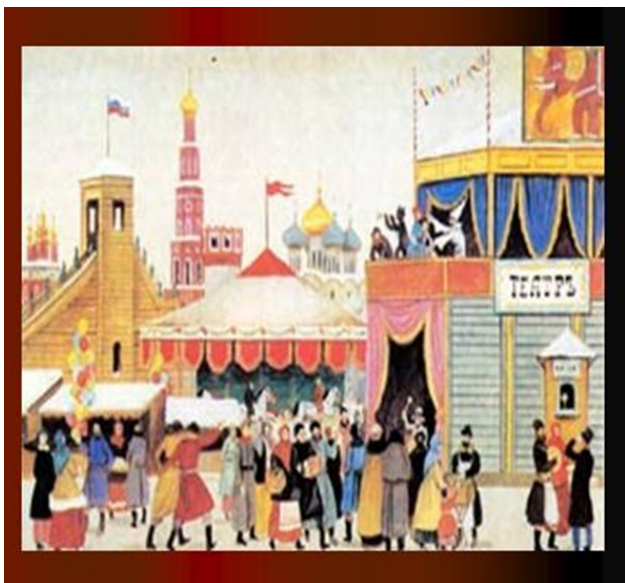
Zdroj: <http://folkportal.3dn.ru/photo/1?photo=37>

Obr. č. 2: Fresky pravoslavného chrámu svatě Žofie v Kyjevě

Zdroj: http://artclassic.edu.ru/catalog.asp?ob_no=21652

Obr. č. 3: Balagan

Zdroj: <http://900igr.net/kartinki/mkhk/Teatr/011-Balagan.html>

Obr. č. 4: Cirkus Gaetano Ciniselli

Zdroj: <http://oldsp.ru/old/photo/view/12436>

Obr.č. 5: Cirkus Alberta Salamonského

Zdroj: http://www.letopis.info/themes/circus/cirk_alberta_salamonskogo.html

Obr. č. 6: Amatérský cirkus Petra Krutikovova

Zdroj:
<https://www.facebook.com/kievstolicaua/photos/pcb.542676929188821/542676679188846>

Obr. č. 7: Socha z bronzu „Karandaš a jeho pes Kaňka“

Zdroj: <http://altertravel.ru/view.php?id=6976>

Obr. č. 8: Oleg Popov

Zdroj: http://photo.peoples.ru/art/circus/clown/oleg_popov/

Obr. č. 9: Jurij Nikulin

Zdroj: <http://www.kinopoisk.ru/picture/2163507/#>